

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Гуманітарно-педагогічний факультет

УДК 327(4-11)

ПОГОДЖЕНО

Декан гуманітарно-педагогічного
факультету

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри міжнародних
відносин і суспільних наук

_____ Савицька І.М.
«__» _____ 2024 р.

_____ Хвіст В.О.
«__» _____ 2024 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему

**Вплив політики пам'яті на сучасні міжнародні
відносини в державах Центрально-Східної
Європи**

Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»

Освітня програма «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»

Орієнтація
освітньої програми освітньо-професійна

Гарант освітньої
програми д-р політ. наук, доцент _____ Кравченко Н.Б.

Керівник магістерської
кваліфікаційної роботи д-р іст. наук, професор _____ Любовець О.М.

Виконала _____ Колеснік А.С.

КИЇВ – 2024

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

ЗАТВЕРДЖУЮ

**завідувач кафедри міжнародних відносин
і суспільних наук**

Хвіст В.О.

«___» _____ 2024 р.

ЗАВДАННЯ

**ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТУ
Колеснік Анастасія Сергіївна**

Спеціальність **291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»**

Освітня програма **«Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»**

Орієнтація освітньої програми **освітньо-професійна**

Тема магістерської роботи: **«Вплив політики пам'яті на сучасні міжнародні відносини в державах Центрально-Східної Європи»**

затверджена наказом ректора НУБіП України від

27.10.2023 р.

Термін подання завершеної роботи на кафедру

25.11.2024 р.

Вихідні дані до магістерської роботи:

- 1) наукові дослідження з питань вивчення впливу політики пам'яті на міжнародні відносини;
- 2) вітчизняні та зарубіжні літературні джерела з проблеми дослідження;
- 3) тексти протоколів зустрічей, спільні заяви, декларації, меморандуми, угоди.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

- дослідити теоретичні аспекти політики пам'яті та її вплив на міжнародні відносини;
- проаналізувати ключові практики реалізації політики пам'яті в країнах Центрально-Східної Європи;
- оцінити роль політики пам'яті у формуванні двосторонніх і багатосторонніх відносин.;
- розкрити взаємозв'язок між історичною політикою та сучасними міжнародними викликами в регіоні.

Дата видачі завдання

27.11.2023 р.

Керівник магістерської роботи

_____ **Любовець О.М.**

Завдання прийняв до виконання

_____ **Колеснік А. С.**

РЕФЕРАТ

магістерської роботи
студентки магістратури гуманітарно-педагогічного факультету
спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»,
освітньо-професійної програми «Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії»
Національного університету біоресурсів і природокористування України
Колеснік Анастасії Сергіївни
на тему: «Вплив політики пам'яті на сучасні міжнародні відносини в
державих Центрально-Східної Європи»

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Основний текст магістерської роботи викладено на 83 сторінках, у тому числі робота містить 100 використаних джерел.

Робота присвячена дослідженню політики пам'яті як ключового впливу на сучасні міжнародні відносини в державах Центрально-Східної Європи. Дослідження охоплює теоретичні основи політики пам'яті, її історичні передумови та сучасний вплив на міждержавні стосунки.

Тема політики пам'яті актуальна, має багату історіографію та є предметом уваги багатьох політологів, соціологів, істориків, фахівців з міжнародних відносин.

Варто зазначити, що політика пам'яті, як свідоме формування історичної пам'яті суспільства, є потужним інструментом у руках політиків, який впливає на національну ідентичність, формує ставлення до інших народів та держав, а також визначає напрямки зовнішньої політики. У країнах Центрально-Східної Європи, які пережили складну і трагічну історію, політика пам'яті набуває особливого значення. Вона є інструментом конструювання національної ідентичності в умовах посткомуністичних трансформацій та євроінтеграції.

Ключові слова: політика пам'яті, Центрально-Східна Європа, міжнародні відносини, історія.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ.....	11
1.1. Поняття та концептуальні засади політики пам'яті	11
1.2. Історична пам'ять як соціальний конструкт	21
1.3. Політика пам'яті та інструменти впливу, які вона використовує у контексті міжнародних відносин.....	28
Висновки до розділу 1.....	36
РОЗДІЛ 2 ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	38
2.1. Історичні передумови формування політики пам'яті.....	38
2.2. Аналіз політики пам'яті в країнах Центрально-Східної Європи	46
2.3. Політика пам'яті як фактор міждержавних конфліктів та напруження.....	54
Висновки до розділу 2	61
РОЗДІЛ 3 ВПЛИВ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ НА СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ.....	63
3.1. Вплив політики пам'яті на сучасні міжетнічні відносини в регіоні	63
3.2. Політика пам'яті в Україні та її вплив на міжнародні відносини.....	68
3.3. Політика пам'яті в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції	77
Висновки до розділу 3.....	84
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС – Європейський Союз

ЄП – Європейський парламент

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ІНП – Інститут національної пам'яті

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ПАРЄ – Парламентська асамблея Ради Європи

ДСВ – Друга світова війна

НАТО – Організація Північноатлантичного договору

ВСТУП

Політика пам'яті являє собою механізм, за допомогою якого суспільство вибірково згадує та інтерпретує своє історичне минуле, що сприяє формуванню національної ідентичності та відповідного історичного дискурсу. Ці процеси можуть суттєво впливати на міжнародні відносини, особливо в умовах міждержавних конфліктів і примирення. Вивчення політик пам'яті дає змогу виявити та проаналізувати історичні наративи, які можуть істотно впливати на поведінку держави на міжнародній арені. Осмислення цих елементів є важливим для розуміння мотивів і дій держав на міжнародній сцені. Вивчаючи політики пам'яті, можна зрозуміти, яким чином історичні травми та сприйняття минулого впливають на внутрішню і зовнішню політику країни. Це має велике значення для дослідження процесів формування національної ідентичності, яка в майбутньому може суттєво вплинути на міжнародні конфлікти. Наприклад, усвідомлення значення колективної пам'яті та її інтерпретації історії нації може допомогти визначити та пояснити, як держава представляє себе на світовій арені і як вона сприймає інших учасників міжнародних відносин.

В залежності від форм і напрямків, які визначають колективну пам'ять і формують уявлення про минуле, на практиці це може слугувати як елементом державної стратегії, що спрямована на конфлікт з іншими учасниками міжнародної арени, так і важливим компонентом комунікаційної складової зовнішньої політики країни. Конфронтаційна модель політики пам'яті дозволяє використовувати історію для пояснення або виправдання як внутрішньої, так і зовнішньої політики держави. Це, в свою чергу, веде до політизації історії, що зменшує можливості використання минулого та його інтерпретації як складової стратегії примирення та консолідації. З іншого боку, дослідження сприйняття минулого країнами з точки зору комунікативної стратегії дозволяє виявити «травмуючі моменти» історії, щоб уникнути їх у міждержавних відносинах і стати чинником деескалації наявних міжнародних конфліктів.

Актуальність дослідження обумовлена зростанням інтересу в усьому світі до проблем історичної пам'яті впродовж останніх десятиліть як у науковому

середовищі, так і серед широкого загалу. На міжнародному рівні та всередині багатьох національних суспільств поміж різних політичних сил точаться справжні «війни пам'яті». Особливу актуальність вказана проблематика має для України, адже політика пам'яті володіє надзвичайно сильним потенціалом формування національної єдності та підтримання суспільної консолідації. Існуючий взаємозв'язок між історичною пам'яттю суспільства та моделями національної поведінки зумовлює потребу дослідження феномену історичної пам'яті та її конкретних соціокультурних виявів на різних етапах історичного розвитку людства та певних історико-культурних регіонах.

Політика пам'яті стала важливим аспектом міжнародних відносин у країнах Центрально-Східної Європи. У цьому регіоні, де історичні травми, конфлікти та боротьба за ідентичність залишають глибокі сліди, політика пам'яті впливає на двосторонні та багатосторонні зв'язки, європейську інтеграцію та вирішення актуальних політичних викликів. В умовах зростаючої напруженості, пов'язаної з різними історичними нарративами та національними інтересами, дослідження впливу політики пам'яті на міжнародні відносини стає особливо важливим.

Ступінь дослідженості теми. Дослідження політики пам'яті та її впливу на сучасні міжнародні відносини країн Центрально-Східної Європи потребує наукового аналізу як українських, так і зарубіжних істориків, політологів, дипломатів, аналітиків тощо. Українські дослідники активно вивчають питання історичної та національної пам'яті, формування політики пам'яті, комеморації. Феномен історичної пам'яті, його місце і роль у системі суспільних цінностей, а також механізми актуалізації минулого у пізнавальному процесі та в ідентифікаційних практиках дослідила Лариса Нагорна у працях „Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії” та „Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал”. Алла Киридон присвятила книгу „Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті”, зокрема, розмірковувала над формуванням нової парадигми знання, розширила сучасні уявлення про методологічний арсенал студій пам'яті, ввела у науковий

обіг власні категорії („маски пам'яті”, „ландшафт пам'яті”, „простір пам'яті” тощо) для осмислення пам'яттєвої парадигми; проаналізувала роль пам'яті та історії в репрезентаційних практиках.

Проблематика пам'яті в політиці активно вивчається також в наукових працях західних дослідників. Зокрема, акцентується на взаємозв'язку пам'яті з політичною ідентичністю (П. Нора, Я. Ассман) та на впливі історичної політики на сучасні міжнародні відносини (М. Лаказ, А. Вайль). У рамках Центрально-Східної Європи значний внесок зробили Є. Волчек, О. Субтельний, Р. фон Хаген. Проте, всебічний аналіз політики пам'яті як інструменту зовнішньої політики країн цього регіону залишається недостатньо дослідженим, що відкриває можливості для нових наукових розробок у цій сфері.

Метою роботи є аналіз впливу політики пам'яті на формування та розвиток міжнародних відносин у державах Центрально-Східної Європи.

Для досягнення мети дослідження, необхідно вирішити такі **завдання**:

- дослідити теоретичні аспекти політики пам'яті та її вплив на міжнародні відносини;
- проаналізувати ключові практики реалізації політики пам'яті в країнах Центрально-Східної Європи;
- оцінити роль політики пам'яті у формуванні двосторонніх і багатосторонніх відносин.;
- розкрити взаємозв'язок між історичною політикою та сучасними міжнародними викликами в регіоні.

Об'єктом дослідження є політика пам'яті держав Центрально-Східної Європи.

Предмет дослідження – вплив політики пам'яті на сучасні міжнародні відносини держав Центрально-Східної Європи.

Методи дослідження. Методологічною базою даного дослідження слугує міждисциплінарний підхід, який охоплює історичний, системний та порівняльний методи, а також аналіз змісту офіційних документів і політичних дискурсів. Застосовано принципи об'єктивності, історизму та комплексності.

Більшу увагу приділено системному методу, що передбачає розкриття структурних, функціональних та нормативних аспектів предмета вивчення. Структурна складова дає можливість охарактеризувати ключові риси й складові елементи політики пам'яті. До структурних елементів можна віднести: характер, специфіку, функції, суб'єкти здійснення та об'єкти спрямування, мету, завдання, форми реалізації цієї політики.

Наукова новизна даної роботи полягає в тому, що вперше було проведено комплексне дослідження поєднання історичних, політологічних, соціологічних та культурних підходів для всебічного розуміння феномену політики пам'яті. Проаналізовано взаємозв'язок між політикою пам'яті, національною ідентичністю, політичними процесами та міжнародними відносинами. Конкретизовано спільні риси та відмінності у політиці пам'яті різних країн Центрально-Східної Європи та їх впливу на міжнародні відносини, а також проведено дослідження особливостей формування та реалізації політики пам'яті в країнах регіону, які зазнали складних історичних трансформацій. Внесення нового бачення у розуміння ролі пам'яті в міжнародних відносинах та її впливу на формування громадської думки. Використання нових або маловивчених джерел, таких як архівні матеріали, інтерв'ю з політиками та експертами, результати соціологічних опитувань. Дослідження впливу зовнішніх факторів, таких як європейська інтеграція, російська агресія, на формування та реалізацію політики пам'яті.

Практичне значення отриманих результатів полягає в необхідності детальнішого вивчення політики пам'яті в державах Центрально-Східної Європи задля розробки рекомендацій з оптимізації історичної політики даного регіону, запобігання конфліктам, а також у науковій, освітній та дипломатичній діяльності.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї та положення магістерського дослідження було оприлюднено на наукових конференціях, семінарах та конгресах, наукових виданнях, зокрема: робота була проапробована на міжнародній науково-практичній конференції «Україна та світ в умовах

російської збройної інтервенції (з 2014 р.)» (06 червня 2024 р., м. Київ).

Робота складається із трьох логічно-пов'язаних розділів. У першому розділі розглядається поняття політики пам'яті, її концептуальні засади, а також інструменти впливу, які вона використовує у контексті міжнародних відносин. Також подаються назви робіт і імена дослідників, які досліджували дану проблему, описана історія пам'яті, як соціальний конструкт. Другий розділ описує історію та передумови формування політики пам'яті в регіоні конфлікту, а також розкриває питання політики пам'яті як фактору міждержавних конфліктів та напруження. У третьому розділі проводиться аналіз впливу політики пам'яті на вже існуючі сучасні міжетнічні відносини в регіоні. Значну увагу приділено питанню політики пам'яті в Україні, а також політиці пам'яті в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції.

Робота займає 83 сторінок. Список використаної літератури містить 100 джерел, зокрема 82 україномовних, та 18 англійськомовних джерел.

РОЗДІЛ I. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

1.1. Поняття та концептуальні засади політики пам'яті

Післявоєнний час ХХ століття відзначається зростанням активності в дослідженнях та зацікавленості до трактування історії. У цей період терміни «політика пам'яті» та «історична політика» стають все більш популярними. Все частіше представники різних напрямків теорії міжнародних відносин починають вивчати це питання в контексті застосування історії для аналізу державної політики.

У сучасному суспільстві все більше зростає інтерес до розуміння власної історії. Історична пам'ять виступає важливим чинником, що формує колективні уявлення про минуле, впливає на оцінку сучасних подій та визначає стратегії майбутнього розвитку суспільства. Цей феномен проявляється в різних сферах життя:

– у політичній сфері – як елемент державної політики, що сприяє формуванню політичної нації, є основою для міжетнічної та міжнаціональної інтеграції або конфліктів, а також засобом передачі цінностей політичної культури;

– у соціальній сфері – як складова суспільної свідомості, інструмент для формування ідентичності та громадської єдності;

– у культурній сфері – пам'ять і меморіалізація як засоби збереження та передачі культурного досвіду спільноти.

Розглядаючи питання політики історичної пам'яті, важливо спочатку визначити, що саме включає в себе така діяльність, як політичний вплив.

Політичний вплив – це взаємодія учасників політичної системи, що проявляється в діях агента впливу, метою або результатом яких є зміна поведінки, поглядів, емоцій адресата впливу в контексті політичного життя або трансформація самого цього контексту. Політичний вплив є важливою частиною політичної системи, зокрема політичного процесу, і визначає специфіку

функціональних взаємозв'язків між суб'єктами та об'єктами політики. Це відрізняється від влади, яка формує характер структурних зв'язків у рамках політичної системи.

Політика пам'яті являє собою комплекс механізмів, процедур та форм взаємодії учасників політичного процесу, які спрямовані на регулювання колективної пам'яті. Це цілеспрямована діяльність державних органів, політичних партій, громадських організацій та окремих осіб, що має на меті управління суспільною пам'яттю через створення або закріплення, деконструкцію або усунення, а також актуалізацію чи відновлення цілісної моделі пам'яті або її окремих елементів для формування або коригування станів суспільної свідомості.

Як і будь-яка інша система, політика пам'яті ґрунтується на нормативних принципах, які визначають схеми, моделі та основи, за якими реалізуються ці практики. До нормативних аспектів слід віднести: принципи впровадження, типи, моделі, тактики та стратегії реалізації цієї політики. Політика пам'яті повинна дотримуватися наступних принципів: відповідності завданням соціального розвитку; узгодженості стратегій реалізації різними учасниками політичного процесу; врахування станів колективної свідомості та неофіційного рівня пам'яті; несуперечності з реаліями історичного розвитку та досягненнями історичної науки; відсутності імперативності та фізичного насильства; використання когнітивних особливостей і процесів пам'яті.

Національна пам'ять розглядається як явище суспільної свідомості, вибірково збережене нацією поєднання знань, уявлень та ціннісних оцінок подій минулого, які мали вирішальний вплив на її формування, самоідентифікацію, державотворчі та цивілізаційні досягнення, а також сприймаються в суспільстві як найважливіші для його самозбереження, консолідованого існування та конструктивного розвитку. Відповідно до національного наративу, національна пам'ять є ієрархічною і органічно включає знання про ключові події національної історії. Вона забезпечує функціонування нації як найрепрезентативнішої спільноти, її стабільність, а також здатність до

комунікації в межах цієї спільноти.

Важливість національної пам'яті полягає в її здатності об'єднувати націю, а також у процесах ідентифікації та легітимізації влади. У цьому контексті формування, збереження та розвиток національної пам'яті є завданням різних державних і громадських установ, таких як архіви, бібліотеки, музеї, інститути національної пам'яті, академічні заклади та університети, а також через практики вшанування пам'ятних дат, ювілеїв важливих подій і особистостей, свят тощо. Однак, процес створення національної пам'яті часто є складним і суперечливим. Це зумовлено впливом різноманітних факторів, серед яких важливу роль відіграють міжнародні обставини, що пов'язані з характером і специфікою міжнародних відносин.

Відповідальність, об'єктивна національна самооцінка та здатність до самокритики на рівні нації стають важливими елементами формування національної пам'яті, заснованої на етичних принципах гуманізму, а також на цінностях людської гідності, поваги до особистості, свободи, демократії, єдності та співпраці.

Попри еволюційний характер процесів створення історичних наративів, у сучасних умовах держава, застосовуючи відповідні політичні та управлінські інструменти, виступає важливим гравцем у формуванні національної пам'яті. У політичному та науковому дискурсі ця діяльність органів влади отримала усталену назву «державна політика пам'яті», що охоплює офіційні уявлення про історичне минуле, комеморативні стратегії та практики, спрямовані на формування історичної пам'яті національної спільноти.

Державна політика пам'яті є ключовим елементом політичної діяльності (гуманітарної політики) країни; це система нормованих у концептуальному та правовому аспектах принципів, методів і конкретних заходів державного та суспільно-політичного характеру, що передбачає використання інформації про історичне минуле в процесах національного будівництва та соціокультурного відтворення політичної нації.

Важливим аспектом реалізації політичного впливу є історична пам'ять. Як

складова політичного впливу, історична пам'ять здатна визначати практично всі її характеристики: ресурси, методи, об'єкти, предмети, ступінь впливу та досягнуті результати. При створенні певного виду історичної пам'яті вона насправді стає об'єктом політичного впливу.

Першочергово, історична пам'ять є важливим елементом національної ідентичності. Розуміння спільної історичної долі, поряд із мовою та культурними традиціями, об'єднує людей і соціальні групи в націю, надаючи їй членам відчуття духовної близькості. Ці колективні уявлення про минуле становлять значущий соціокультурний феномен, що впливає на колективну та індивідуальну самоідентифікацію. Історична пам'ять, як інструмент політичного впливу, набуває значення в епоху інформації, коли дані стають основним критерієм влади та авторитету. Зокрема, вона слугує джерелом аргументів у політичних дебатах, наприклад, для обґрунтування незалежності країни або легітимізації влади. Пам'ять як ресурс впливу сприяє підтвердженню або виправданню правомірності політичних рішень і дій.

Також, історична пам'ять виступає як контекстуальний фактор (умовний чинник) політичного впливу, зберігаючи норми та моделі поведінки, характерні для певної культури, а також особливості психологічного складу спільноти. Вона формує уявлення про те, які форми взаємодії між суб'єктами та об'єктами політики є прийнятними, а які — ні, і при цьому не залежить від волі цих учасників.

Дослідниця Л. Нагорна висловила думку про можливість співвіднесення цих категорій таким чином: «Є всі підстави для того, щоб застосовувати поняття «політика пам'яті» як узагальнююче, «історична політика» — як уточнююче для позначення її державно-правових аспектів, а рідко вживане поняття «мнемоісторія» — як використання історичної спадщини в самому процесі пригадування». [63, 158]

Історична пам'ять є однією з форм колективної пам'яті, поряд із соціальною та культурною. Вона охоплює процеси та результати сприйняття, збереження, відтворення і забування спільного культурно-історичного досвіду

соціокультурними групами. Соціальна, історична та культурна пам'ять відрізняються за носієм, змістом і формою представлення колективних спогадів.

Специфіка ж політики пам'яті формується через сукупність її основних рис та особливостей. Серед характерних рис можна виділити її невід'ємний зв'язок з політичною системою, інтеграцію в гуманітарну стратегію держави та орієнтацію на актуальні потреби й цінності суспільства. Однією з ключових особливостей цієї політики є її інструментальний характер, що свідчить про те, що вона не є самостійною сферою, а скоріше доповнює та взаємодіє з іншими напрямками державного управління. Наприклад, актуалізація героїчних і трагічних образів минулого, створення цілісних і стійких уявлень про історію свого народу, а також виховання почуття патріотизму та національної самосвідомості/ідентичності є важливими завданнями соціального, освітнього та культурного секторів державного управління. Крім того, ця політика може виступати як елемент політичного менеджменту (системне управління суспільно-політичними процесами) або як складова політичного маркетингу (впровадження певних установок у колективну свідомість з метою здобуття та утримання контролю над ринком влади). В залежності від визначених цілей, політика пам'яті обирає, які спогади слід актуалізувати, і може мати як творчий, так і руйнівний вплив.

Політика пам'яті – це реальний простір для формування нових політичних зв'язків, що базуються на інтерпретації та представленні суспільного минулого. Це складна взаємодія різних учасників, спрямована на підтримку або перегляд певних аспектів колективної пам'яті. Це також набір дій, які мають на меті узгодження та взаємне прийняття різних інтересів у контексті інтерпретації історії.

Існують різні методи вивчення політики пам'яті. Часто дослідники акцентують увагу на нарративному підході. Відповідно до цього методу, основною формою відображення минулого в політичному дискурсі є нарратив. Нарратив представляє собою структуровану розповідь, яка створює цілесну картину ряду історичних подій. Варто відзначити, що політика пам'яті

характеризується спрощеними наративами, які перетворюють складні та вторинні історичні процеси на емоційно забарвлені та легкі для сприйняття моделі. У рамках наративного підходу дослідники часто вивчають метанаративи, наративні шаблони або порівнюють різні наративи за допомогою порівняльного аналізу.

Семіотичний підхід стосується знаків і значень, які впливають на сприйняття та дії учасників політичного процесу. Політичні еліти формують вигідні ідеологічні структури, які визначають управління колективною пам'яттю. Отже, політика пам'яті є публічною діяльністю, що пов'язана з розробкою різних способів інтерпретації соціальної реальності та боротьбою за перевагу певного підходу. У цій боротьбі використовуються як вербально оформлені ідеї (концепції, доктрини, програми), так і невербальні методи позначення (образи, жести, графічні зображення).

Ю. Шаповал вдало зазначає: «Політика пам'яті є тим символічним ресурсом, який цілком допустимо використовувати, у тому числі і в процесі політичного й культурного суперництва еліт...» [82, 15]

Крім того, підкреслюється, що політика пам'яті не працює з історією, а з соціальними уявленнями про неї. Дослідники також вказують на те, що колективна пам'ять потребує підтримки у вигляді символів і знаків, оскільки це допомагає закріпити спогади певної соціальної групи та забезпечує безперервний зв'язок з майбутніми поколіннями. Цю систему знаків, яка слугує опорою, формують політики, автори, кінематографісти, художники, журналісти та інші професіонали, які мають можливості для публічного вираження своїх ідей.

Досить поширеним є системний підхід, що об'єднує три основні компоненти: структурний, функціональний та нормативний аспекти.

Структурний компонент дозволяє визначити основні характеристики та складові елементи політики пам'яті. До структурних елементів цієї політики можна віднести такі категорії: характер, специфіка (яка визначається сукупністю властивих рис та особливостей політики пам'яті), функції, суб'єкти реалізації,

об'єкти впливу, мета, завдання та форми втілення конкретної політики. Таким чином, характерною рисою політики пам'яті є її іманентність політичній системі, а також інтеграція в загальнодержавну політику. Особливістю політики пам'яті є її інструментальність, що означає узгодженість з іншими сферами державного управління. Крім того, політика пам'яті часто має вибіркового характеру стосовно колективних спогадів і, залежно від поставлених цілей чи завдань, може мати як конструктивний, так і деструктивний вплив.

Згадуючи функціональний аспект, дослідники включають до нього такі елементи: ресурси, інтенсивність і послідовність політики пам'яті, а також процедури, механізми та етапи її реалізації. Серед ресурсів виділяють: примусові (нормативно-правова база, інститут люстрації, система контролю та виконання), економічні (які забезпечують фінансування меморіальних заходів), інформаційні (експертні оцінки, наукові знання, моніторинг, прогнозування, розробка меморіальної стратегії).

Нормативний аспект політики пам'яті включає принципи, на основі яких вона втілюється в життя. Якщо розглядати це більш детально, то саме цей аспект відображає зв'язок між політикою пам'яті та типом політичного режиму, в рамках якого вона реалізується. Найбільш ефективна модель, безумовно, буде в демократичних країнах, оскільки політика пам'яті ґрунтуватиметься на принципах узгодженості між офіційними та неофіційними рівнями колективної пам'яті, врахуванням стану суспільної свідомості та відповідністю історичним фактам. Крім того, в умовах демократичного режиму політика пам'яті відповідатиме актуальним потребам різних соціальних груп і характеризуватиметься конструктивною взаємодією стратегій між різними політичними акторами.

Термін «політика пам'яті» охоплює не лише цілеспрямовану діяльність державних установ і груп істориків у сфері історії, але й ініціативи, що виникають «знизу», тобто в контексті їхньої взаємодії та багатогранності. Це поняття є значно ширшим і включає в себе також «історичну політику». Оскільки до «політики пам'яті» залучені не тільки державні органи, але й різні суспільні

групи, що формуються за різними критеріями, важливо не зводити цей складний і багатогранний процес лише до політизації історії або до конкретних цілеспрямованих дій у цій сфері.

М. Гон підкреслює, що політика пам'яті є бажанням суб'єктів, які формують історичну пам'ять, створити та застосувати її для формування «необхідного» поєднання сучасності та минулого.

Політика пам'яті є, передусім, виявом визнання та пошани до зусиль і героїзму мільйонів людей, які створювали матеріальні та духовні цінності і захищали їх, часто жертвуючи своїм життям. Вона також передбачає формування позитивного узагальнюючого образу країни та її народу – такого, який необхідний нам і майбутнім поколінням для здорового соціально-психологічного стану, а державі – для забезпечення лояльності та єдності населення, для розвитку зовнішніх зв'язків, а також для залучення інвестицій і туристів. Врешті-решт, це також система формування національної ідентичності на основі загальноновизнаних універсальних цінностей, поваги до культурного різноманіття та виховання у громадян усвідомленого розуміння своїх прав і обов'язків.

З наведених визначень можна зробити кілька висновків. Перший з них: історична пам'ять є складовою частиною культури (або культурної пам'яті). Це означає, що під історичною пам'яттю розуміється специфічний аспект культури, який включає не лише історичні знання. Таку точку зору підтримує, зокрема, Л. Дробижева, яка стверджує, що «історична пам'ять – це унікальний духовний потенціал народу»

Другий висновок, який має більше значення в рамках даної теми: історична пам'ять є результатом свідомої політики пам'яті або історичної політики. Проте не всі дослідники трактують історичну пам'ять як результат свідомої політики. Зокрема, А. Герасимчук і З. Тимошенко вважають, що «історична пам'ять – це соціально-психологічне явище, яке включає збереження та відтворення індивідом, соціальною групою або класом уявлень, переживань, традицій, звичаїв та морально-естетичних норм, що мали місце в минулому. Через

культуру історична пам'ять виступає як основа для розвитку історичного мислення, в рамках якого нація усвідомлює себе, розуміючи, що має свою історію і робить свій внесок у розвиток світової цивілізації». Іншими словами, формування історичної пам'яті, на думку цих вчених, відбувається еволюційно та органічно.

Щодо застосування історичної пам'яті в політичних цілях, для реалізації цієї функції використовуються терміни «історична політика» або «політика пам'яті». Проте варто зазначити, що існують й інші визначення, такі як «мнемоісторія», «символічна історія» та інші. Український науковець В. Бабка зазначає, що на вибір того чи іншого терміна в різних країнах впливають наукові лінгвістичні традиції, міжнародні зв'язки та специфіка вживання відповідної термінології. Проте це не завжди допомагає зрозуміти їх значення. Іноді ці терміни можуть використовуватися як синоніми. Проте деякі українські дослідники все ж вважають, що їх значення не є повністю ідентичним.[2, 10]

Так чи інакше, історична пам'ять через призму історичної політики, без сумніву, є ресурсом політичного впливу або влади, якщо ми розглядаємо владу в контексті «впливу». «Сучасна історична політика відрізняється від своїх попередників у минулому за масштабами та цілями. Історична політика є явищем нової епохи, її виникнення та розвиток пов'язані з індустріальним суспільством, появою масової політики, стандартизованими національними мовами, а також масовою освітою, включаючи історичну, як форму громадянського виховання. У цьому контексті історична політика існує з тих часів, коли історія стала інструментом формування масової лояльності – не стільки до сюзерена, скільки до найбільшої соціально-культурної та політичної спільноти нової епохи, тобто нації».

Вивчаючи корисні уроки, щоб уникнути інструментальних помилок в історичній політиці, Я. Грицак пропонує такі міжнародні варіанти політики пам'яті:

– агресивна політика пам'яті – примусове нав'язування домінуючої версії сприйняття історії, як це було в міжвоєнний період у Польщі та Румунії. Це

ризикований і сумнівний підхід, що вимагає значної централізації влади та достатніх ресурсів для реалізації. Існує небезпека, що такий підхід може призвести до протилежних наслідків – актуалізації альтернативних оцінок минулого;

– нігілістичний підхід полягає в ігноруванні конфліктів пам'яті, сподіваючись на природне забуття. Однак кожне покоління, а також соціальні чи етнічні групи, мають природне бажання мати свою історію та зберігати пам'ять, незважаючи на те, що офіційна влада може не визнавати унікальність цих спільнот;

– політика висміювання означає прощання зі сміхом над власним минулим. Проте жартування над власною історією може бути сприйняте як національна образа;

– угода про забуття – це виключення з суспільного обговорення конфліктних і неприємних моментів історії. Прикладами можуть слугувати Німеччина під керівництвом Конрада Аденауера та Іспанія після правління Франко. Проте така угода має обмежений термін дії. З часом суперечки щодо минулого спалахують з новою силою;

– суспільна байдужість до історії – це наслідок гордості за сучасність. Прикладом може слугувати сучасна Іспанія, де населення не виявляє значного інтересу до своєї історії, але пишається нинішніми досягненнями країни та зацікавлене в майбутніх успіхах. [71, 85]

Усі моделі заслуговують на увагу. Зрозуміло, їх можна сприймати як чисто теоретичні концепції, але їх застосування та комбінація в реальному житті будуть залежати від регіональних особливостей, історичного контексту, залучених політичних акторів тощо.

Таким чином, історична пам'ять виступає важливим ресурсом для сучасної політики, на основі якого розвивається її напрямок – історична політика. Вона має значний вплив не лише на вирішення внутрішньополітичних суперечностей, але й на створення цілісного іміджу країни на міжнародній арені.

1.2. Історична пам'ять як соціальний конструкт

Історична пам'ять, як міждисциплінарна сфера дослідження, вже давно стала частиною політичної науки. Виявилось, що для осмислення сучасних політичних подій як у межах держав, так і в міжнародних відносинах, важливе значення має те, яким чином сприймають минуле.

Усі гуманітарні дисципліни так чи інакше торкаються питань пам'яті. Для історії, пам'ять є ключовим аспектом, проте історія не є синонімом пам'яті. Сучасні дослідники підкреслюють важливість розмежування історії як науки та історії як пам'яті, а також вказують на суперечності між ними. Пам'ять може бути як особистісною, так і колективною.

Індивідуальна пам'ять являє собою зафіксований особистий досвід людини. Цей досвід є суб'єктивним, неповним, фрагментарним і не завжди надійним. Він не має універсального значення і, по суті, не може нічого довести. Натомість колективна пам'ять має інше значення. Наші уявлення про минуле, як суспільне, так і особисте, формуються під впливом обставин нашого спільного сьогодення. Забування є однією з функцій пам'яті, тоді як викривлення є її характеристикою. Забування часто сприймається як метафора соціальних стратегій, які проявляються у вибіркового збереженні інформації про те, що варто пам'ятати, а що слід забути.

Колективна пам'ять, у свою чергу, формується не лише випадковим чином, як сукупність особистих спогадів, забуттів і спотворень, а й цілеспрямовано. Вона є соціальним конструктом.

Політика пам'яті є важливою частиною загальнонаціональної політики, що передбачає раціонально організовану та цілеспрямовану діяльність державних органів, політичних партій і громадських організацій. Вона спрямована на управління колективною пам'яттю через закріплення, витіснення, деконструкцію, реконструкцію або створення колективних спогадів з метою формування ідентичності або певних станів суспільної свідомості. Крім того, політика пам'яті охоплює різноманітні механізми, процедури та форми взаємодії учасників політичного процесу.

Історична пам'ять є дуже складним явищем суспільної свідомості, яке охоплює як аспекти суспільної психології, так і ідеологічні елементи. Вона містить у собі як матеріальні свідчення минулого, так і символи, міфи, а також історіографічні концепції.

З огляду на різноманітні лінгвістичні традиції та специфіку використання термінології в кожній нації, у французькому дискурсі переважно вживається термін «політика пам'яті». З початку 1990-х років термін «борг пам'яті» почав використовуватися для опису подій Другої світової війни. У англійській мові джерелах найчастіше фігурує поняття «політика пам'яті». У німецькій мові популярні терміни «історична політика», «подолання минулого» та «опрацювання минулого». У Польщі вживається термін «політика історична», який запозичений з німецької. Проте, незважаючи на різні назви явища меморіальної політики в різних країнах, його зміст і значення залишаються незмінними. Пам'ять виступає як інструмент впливу, що слугує ресурсом для легітимації рішень і дій, а також як засіб для мобілізації суспільства. Історична пам'ять, будучи об'єктом впливу, є метою для ініціатора, який має стимул або мотив для взаємодії, з метою трансформації об'єкта впливу для досягнення бажаного результату.

Колективна пам'ять є явищем, що має культурний та контекстуальний характер, і продовжує бути предметом суперечок між націями, національними державами та етнорелігійними групами, а також може використовуватися в політичних цілях. Спогади про минуле є необхідною умовою для існування нації та ключовим фактором у формуванні національної ідентичності. Колективна пам'ять, історичні наративи та меморіальні практики впливають на наше сприйняття минулого, маючи як потенціал для миру, так і для конфліктів.

Такий вид пам'яті є досить умовним і вразливим утворенням, яке формується, зазвичай, в результаті зіткнення корпоративних інтересів, політичних вподобань та ідеологічних переконань. Минуле не може бути збережене або «законсервоване» – воно постійно взаємодіє з сучасністю, адаптуючись до неї, і включає не лише накопичений історичний досвід, але й

символи, міфи та інші елементи.

Питання національної пам'яті є ключовими для процесу державотворення та формування почуття приналежності до нації, оскільки національна пам'ять охоплює збереження і відтворення знань про минуле, а також символічну передачу культурних значень. Політика пам'яті сприяє створенню колективного сприйняття історії та визначає, як слід інтерпретувати та вшановувати певні події чи особистостей у суспільстві. Ця політика включає в себе набір стратегій, законодавчих актів або норм, які регулюють способи відтворення історичних подій або пам'яті в суспільстві. Вона може охоплювати державні програми пам'яті, практики вшанування, меморіальні споруди або навіть політичні заяви.

Від того, які концепції та акценти закладені в політиці пам'яті, залежить точність відображення історичних подій і особистостей, рівень поваги до наукових роздумів про минуле, а також загальний напрямок розвитку держави та суспільства.

Для розуміння питань національної пам'яті важливо відрізнити історію як область наукових досліджень від історії, що існує в пам'яті індивіда, родини, громади, нації тощо. Історія як наука є чітко структурованою та раціональною, базується на наукових теоріях і має на меті максимально точно відображення минулого, використовуючи наукові методи, принципи та підходи. Натомість історія, що зберігається в пам'яті — це історична пам'ять, яка передається усною традицією і є міфологізованою; вона зберігає та "відтворює" минуле, спираючись на уявлення, що виникають з почуттів і вражень, викликаних сучасністю, вона має певний рівень суб'єктивності та включає оцінні судження.

Формування національної ідентичності є складним і тривалим процесом, який зазнає змін під впливом зовнішніх факторів. Кожна суверенна країна проходить значний шлях у прийнятті та осмисленні свого історичного минулого, яке стає основою спільної ідентичності.

Національна ідентичність – це явище, що об'єднує різні аспекти соціальної, мовної та етнокультурної ідентичності людей, пов'язаних з їх належністю до певної історичної спільноти. Важливо зазначити, що національна ідентичність,

як сформоване явище, потребує постійної підтримки як з боку суспільства (на рівні громадян), так і з боку держави.

Національна пам'ять є специфічною формою історичної пам'яті, основою якої є концепція нації. Дослідники стверджують, що національна пам'ять, зосереджена на спадщині народу, формується спільним досвідом і культурними традиціями. Вона є важливою складовою національної ідентичності, що адаптується для створення політизованого сприйняття та спільних інтерпретацій історії нації, а також виконує функцію збереження історичної спадкоємності та підтримки національної держави як "уявленої політичної спільноти". Подібні уявлення про національну пам'ять для сучасних демократичних країн повинні формуватися на основі сприйняття нації як політичної спільноти.

Конструювання національної пам'яті — це процес, що полягає у формуванні та закріпленні спільної історичної пам'яті нації, враховуючи певні ідеї, концепції, значення та політичні уявлення про минуле держави. Це може включати вибір конкретних подій, особистостей або символів, які вважаються важливими для національної ідентичності, а також спотворення чи викривлення фактів з метою підтримки певного нарративу. У багатьох країнах питання конструювання національної пам'яті викликає дискусії та суперечки, оскільки різні соціальні групи можуть мати різні погляди на свою історію та національну ідентичність. Національна пам'ять формується під впливом різноманітних чинників, таких як політичні дії, освітня система, медіа, культурні події та інші. Це також процес створення колективної історичної свідомості та сприйняття, який відображається в уявленнях громадян про минуле їхньої країни.

Одним із найзначніших впливів держави на розвиток історичної пам'яті є ухвалення законодавчих актів, що регулюють політику пам'яті, які закріплюють офіційні інтерпретації історичних подій. Ці законодавчі документи підтримують державні тлумачення ключових історичних моментів, вшановують пам'ять жертв минулих злочинів, а також героїв і події, що мають символічне значення для національних і соціальних рухів. Вони також сприяють певним нарративам про минуле, забороняючи, наприклад, розповсюдження тоталітарних ідеологій

або криміналізуючи висловлювання, які заперечують, знецінюють, схвалюють або виправдовують дії, що є геноцидом або злочинами проти людяності, відповідно до міжнародного права.

Як казав видатний історик Я. Ассман: «У культурній пам'яті минуле перетворюється на символічні образи, до яких прив'язуються спогади». Серед таких образів часто зустрічаються історичні особи. Процес героїзації політичних діячів та їх перетворення на культові фігури в національній пам'яті є закономірним. Проте, усвідомлення суперечливості цих особистостей допоможе уникнути проблеми перфекціонізму і глибше зрозуміти історичну значущість складних особистостей, які заслуговують на повагу не за свою ідеальність, а за те, що були кращими в певних аспектах, рішеннях і вчинках, які суттєво вплинули на розвиток культури та політичної нації. Пошук потенціалу для консолідації в діях історичних політичних діячів залишається викликом для тих, хто займається формуванням об'єднуючої політики національної пам'яті.

Історична пам'ять, якщо вона не концентрується на травмах і «пошуку ворога», може зміцнювати суспільство, пропонуючи йому прийнятну систему міфів і символів. Ці елементи виконують функцію опор національної самосвідомості та маркерів самоідентифікації. Втрата історичної пам'яті або її суттєва спотвореність може призводити до зміщення суспільних орієнтирів і викликати масовий песимізм.

Конструктивна сила «образів минулого» залежить від того, наскільки ефективно вони інтегровані в світосприйняття сучасної особистості, а також від того, наскільки запропоновані символи можуть задовольнити природне прагнення до соціальної гармонії та взаєморозуміння.

Історична пам'ять є важливим елементом культурного середовища, що складає частину уявлень, які формують самосвідомість особистості під час її соціалізації в певному регіоні. Вона також виступає основною матрицею образного країнознавства – структурою, що відображає в соціогуманітарних науках особливості історичного розвитку конкретної країни та її територій. Окрім того, це весь комплекс пам'яток, які мають відповідну інституційну

організацію для їх охорони, дослідження та популяризації, що забезпечує стійкий зв'язок між минулим і сучасним, а також їх проекцію в майбутнє.

Таким чином, історична пам'ять у її регіональному контексті є надзвичайно складним явищем суспільної свідомості, яке охоплює як аспекти суспільної психології, так і ідеологічні елементи. Вона містить як матеріальні залишки минулого, так і відповідні символи, міфи та історіографічні концепції. Кожна історична спільнота, включаючи регіональні, є унікальним мікрокосмом, що існує в часі та просторі, і на кожному етапі свого розвитку формує знакову систему, яку нащадки можуть розшифрувати з різним успіхом. Інтенсивність і стабільність історичної пам'яті залежать як від рівня розвитку регіонального суспільства, так і від якості колективного самоусвідомлення, яке формується під впливом суспільно-політичних ідей.

Найважливішими характеристиками пам'яті є її динамічність, аксіологічний аспект, міфологічний елемент, схильність до стереотипізації, сакралізації, персоналізації та героїзації історичних подій і особистостей. Завдяки реалізації політики пам'яті можна досягти різноманітних політичних цілей – від об'єднання суспільства на основі спільного історичного досвіду до його повної дезінтеграції через перебільшення окремих моментів минулого.

Суб'єктами пам'яті є як окремі особи, так і спільноти. Відповідно, пам'ять можна розділити на індивідуальну та колективну. Колективна пам'ять ідентичності є основою для розвитку «соціальної пам'яті». «Соціальна пам'ять» охоплює тілесні практики, які проявляються в одязі, звичаях, традиціях, ритуалах та інших формах діяльності, що відображають концепцію «пам'яті-звички». Розвиваючи концепцію «колективної пам'яті» М. Хальбвакса, Я. та А. Ассман вводять терміни «культурна пам'ять» (яка базується на символах) і «комунікативна пам'ять» (яка ґрунтується на щоденній комунікації).

За словами П. Нора, колективна пам'ять зосереджується і відображається в «міцях пам'яті», які не лише є географічними об'єктами, а також визначаються як особливі точки зустрічі, де формується пам'ять суспільства. Отже, поглиблення та розвиток меморіальних досліджень відкриває нові

можливості для аналізу важливих подій, особистостей і місць, які протягом тривалого часу впливають на формування колективної пам'яті.

Історична пам'ять являє собою комплекс процесів і результатів, пов'язаних із запам'ятовуванням, збереженням, відтворенням та забуванням спільного культурно-історичного досвіду соціокультурних груп. Зміст цієї пам'яті зберігається та виявляється через наративні елементи (історичні міфи, символи, архетипи, суспільні цінності та стереотипні оцінки), а також передається у формі перформативних практик (комеморативні заходи, пам'ятні місця, традиції, звички та поведінкові стереотипи).

Сфери суспільства, які впливають на розвиток історичної пам'яті, взаємодіючи між собою, включають політику пам'яті, історичну освіту, меморіальну культуру, медійний дискурс, а також кіно.

Функціонування історичної колективної пам'яті базується на ряді нормативних принципів та характеристик: історичні атрибути формують зміст пам'яті, відображаючи безпосередній історичний досвід відповідної етнонаціональної групи; психологічні принципи впливають на обробку інформації, зокрема на процеси запам'ятовування, збереження, відтворення та забування; соціальні норми регулюють поведінку особи в групі, сприяючи колективній ідентифікації та інтеграції, а також структуризації суспільних уявлень через визначення «соціальних рамок пам'яті»; культурологічні закономірності визначають способи збереження, репрезентації та міжгенераційної передачі колективного досвіду; політичні принципи формують ідеологічний аспект історичної пам'яті.

Історична пам'ять виступає ключовим фактором у формуванні національної ідентичності, що є процесом самоідентифікації особи з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, а також державними і правовими структурами. Взаємозв'язок між історичною пам'яттю та національною ідентичністю можна узагальнити у формулі, запропонованій Т. Кузьо: «Немає пам'яті – немає ідентичності, немає ідентичності – немає нації».

Таким чином, «політика пам'яті» полягає в контролі, який здійснює влада

або домінуюча еліта над формуванням знань про минуле. Це досягається через інтерпретацію історичних подій, організацію масової історичної освіти (державне замовлення на підручники, що містять офіційний курс історії для навчальних закладів), створення музейної та архівної інфраструктури, монументальну пропаганду, літературні та художні твори, а також через різні форми міфологізації (святкування державних свят, символіку, меморіали), топонімічні зміни (перейменування міст, вулиць тощо), медіа та інші засоби.

У політиці пам'яті відображаються: досвід нації, сучасний стан її основних інститутів, соціально-політична структура, баланс суспільних сил, переконання та оцінки політичних лідерів.

У своїй сутності, функціях, орієнтації та інших ключових характеристиках державна (офіційна) політика пам'яті визначається, насамперед, такими факторами: особливостями політичного устрою, економічної системи та державного управління, міжнародним становищем країни; рівнем реального суверенітету нації в минулому та сьогодні; актуальними потребами суспільного розвитку, конкретно-історичними викликами, що постають перед певною державою (політичною нацією, народом тощо); ходом історичних подій; цивілізаційними традиціями конкретної країни; специфікою культурно-освітньої системи; традиційною культурою; етноконфесійним складом населення тощо.

1.3. Політика пам'яті та інструменти впливу, які вона використовує у контексті міжнародних відносин

У контексті глобалізації та розвитку мультикультуралізму, історичні аспекти для кожної незалежної країни залишаються важливим чинником, що суттєво впливає на формування її внутрішньої та зовнішньої політики.

Визначивши, що історія та її сприйняття є ключовими складовими у формуванні національної та державної ідентичності, слід звернути увагу на концепцію політики історичної пам'яті та її зв'язок із зовнішньою політикою країни.

Аналіз терміна «політика пам'яті» дозволяє виявити його сутнісні та концептуальні особливості. Це поняття з'явилося в науковому дискурсі наприкінці ХХ століття і відображає політику держави, а також політичних і символічних еліт у процесі формування спільних уявлень та оцінок історії. Воно охоплює складну взаємодію різних суб'єктів, які прагнуть підтримувати та переглядати певні аспекти суспільної пам'яті. Крім того, це сприяє створенню позитивного іміджу країни та народу в контексті міжнародних відносин. Врешті-решт, це також є системою формування національної ідентичності, заснованою на загальноновизнаних цінностях і повазі до культурного різноманіття.

Процес усвідомлення власного минулого є складним і включає безліч чинників. Проте, головним суб'єктом, який забезпечує формування та підтримку загальнонаціонального підходу до сприйняття історії, є держава та її інституції в усіх їхніх проявах.

Багатогранність політики пам'яті визначає широкий спектр функцій, які на неї покладаються. Серед цих функцій можна виділити: актуалізацію, дидактику, інтеграцію, компрометацію, консонанс, легітимацію, мобілізацію, ідентифікацію, мотивацію, орієнтацію, регуляцію, стабілізацію та уніфікацію. Ці завдання виконують різні суб'єкти політики, які можна розділити на інституціоналізовані та неінституціоналізовані. До останніх відносяться суспільні рухи та окремі активісти. Політолог О. Волянчук наводить детальний перелік інституціоналізованих суб'єктів політики пам'яті, класифікуючи їх за специфікою діяльності та підпорядкуванням на урядові та недержавні.[22, 122] До урядових установ, які формують суспільну пам'ять, входять: Міністерство освіти і науки, Міністерство культури і туризму, офіційні (урядові) медіа, а також Інститут національної пам'яті. Серед недержавних (неурядових) організацій дослідниця виділяє кілька категорій:

- організації, засновані безпосередніми учасниками подій, свідками та постраждалими. Вони є носіями трагічної пам'яті, тому їхня мета полягає у збереженні та вшануванні пам'яті про «травму»;
- громадські організації, які підтримують збереження та відновлення

традицій, можна віднести до носіїв героїчної пам'яті. Їх мета полягає в збереженні, поверненні та відновленні стародавніх звичаїв, норм, моделей поведінки та устрою тощо;

- наукові та культурно-просвітні організації, які мають на меті дослідження та популяризацію знань про історію.

Об'єктом їхньої діяльності є суспільство в цілому або його окремі групи (соціальні, етнічні, територіальні, мовні тощо). Водночас важливо виділити цільові аспекти, на які спрямована політика пам'яті: громадська думка, патріотичні почуття, воля народу, історична пам'ять, національна свідомість та ідентичність. Основною метою цих практик є формування та закріплення в суспільстві моделі історичної пам'яті та управління колективною історичною свідомістю для досягнення цілей політичної системи. Через історичну політику можуть бути реалізовані різноманітні інтереси: як гармонійні, так і антагоністичні, прогресивні, консервативні та реакційні, постійні та тимчасові, стійкі та нестійкі, загальні та приватні.

Історична пам'ять є конструкцією, що формується під впливом різноманітних факторів. Серед найзначніших з них можна виділити діяльність політичних діячів, потреби суспільства та соціально-економічні умови. Важливу роль у формуванні історичної пам'яті відіграють також значущі (як позитивні, так і негативні) події в історії нації. Процес конструювання ідентичності відбувається через механізми інклюзії та виключення, що сприяє визначенню, які елементи минулого стануть частиною соціокультурного дискурсу суспільства та держави.

Форми реалізації історичної політики, про які говорить дослідник Ю. Опалько, можна проілюструвати через діяльність громадських організацій:

- пошук, збір, документування, систематизація, зберігання та публікація різноманітних документів, листів, спогадів, а також біографічних, історичних і етнографічних матеріалів;
- виявлення, збереження та повернення в науковий і культурний обіг археологічних артефактів, історичних і культурних пам'яток, творів мистецтва,

предметів старовини та елементів народного побуту;

- організація громадсько-політичних заходів (мітинги, демонстрації, збори, дні пам'яті тощо) для привернення уваги до питань збереження історико-культурної спадщини, мови та традицій, а також до визначних історичних дат, видатних митців, громадських і політичних діячів;
- проведення наукових і культурно-мистецьких подій – конференцій, симпозіумів, форумів, концертів, фестивалів, виставок, конкурсів тощо;
- інформаційно-освітня діяльність (особливо серед молоді): навчання рідної мови, ознайомлення з народними традиціями, популяризація фольклору, поширення знань про історію (включаючи залучення засобів масової інформації);
- краєзнавча діяльність, стимулювання місцевого туризму, створення народних та етнографічних музеїв тощо;
- збереження, розвиток і популяризація культури, мови та традицій національних меншин;
- розвиток міжрегіональних, міжнаціональних і міжнародних культурних зв'язків. [66, 45]

Соціолог Е.Тоффлер виділяє три основні ресурси влади: силу, багатство та знання. Згідно з цим підходом, можна виділити три категорії ресурсів у політиці пам'яті: силові, економічні та інформаційні. До силових (примусових) ресурсів політики пам'яті відносяться: нормативно-правова база, структури люстрації, а також системи контролю та виконання. Ці ресурси використовуються для регулювання, організації та впровадження відповідних практик. Економічні ресурси забезпечують фінансування меморіальних ініціатив: створення нових пам'ятних місць та упорядкування існуючих, проведення церемоній вшанування, видання та розповсюдження просвітницьких матеріалів, реалізацію історичних медіапроектів тощо. [74, 237] Впровадження меморіальних практик неможливе без належного інформаційного забезпечення. До інформаційних ресурсів входять: експертні та наукові знання, моніторингові дослідження, системи прогнозування, планування та розробки програм реалізації історичної

політики.

Згідно з «глибиною» та інтенсивністю впровадження політики пам'яті, можна виділити наступні етапи її реалізації:

1. Оновлення існуючих суспільних уявлень про минуле.
2. Корекція моделей колективної пам'яті без суттєвих змін.
3. Якісна трансформація старих або впровадження нових моделей пам'яті.
4. Створення нових ідентичностей, оцінок та способів поведінки.
5. Використання закріплених ідентичностей, установок і моделей поведінки для досягнення суспільно важливих або особистих цілей у політичній діяльності.

Як і будь-яка інша система, політика пам'яті ґрунтується на нормативних принципах, які визначають схеми, моделі та основи, за якими реалізуються ці практики. До нормативних аспектів слід віднести: принципи впровадження, типи, моделі, тактики та стратегії реалізації цієї політики. Політика пам'яті повинна дотримуватися таких принципів: відповідності завданням соціального розвитку; узгодженості стратегій реалізації різними учасниками політичного процесу; врахування станів колективної свідомості та неофіційного рівня пам'яті; несуперечності з реаліями історичного розвитку та досягненнями історичної науки; відсутності імперативності та фізичного насильства; використання когнітивних особливостей і процесів пам'яті.

Історик В. Кривошея підкреслює важливість створення державної меморіальної політики, яка базувалася б на принципах рівноправності та боротьби з усіма формами дискримінації пам'яті, незалежно від їх етнічного, політичного, ідеологічного чи релігійного походження, особливо в умовах поліетнічного та поліконфесійного суспільства. [52, 29]

Державна ідентичність формується завдяки ряду елементів, серед яких історія займає значну роль. Історія, будучи основним фактором у створенні національної ідентичності, виступає потужним інструментом, що не лише закріплює спільний наратив, але й глибоко інтегрується в культурні, політичні та соціальні аспекти життя кожної нації.

Конкретна реалізація політики пам'яті виявляється через відповідні моделі, стратегії та тактики. Застосовуючи системний підхід, політику пам'яті можна охарактеризувати як поєднання трьох основних елементів: функціонального, структурного та нормативного. Функціональний аспект визначає характер меморіальних практик, зокрема, форми та зміст політики, методи збереження, відтворення та вшанування пам'яті, а також засоби «подолання» минулого і формування спільної ідентичності. Структурний елемент містить список ключових подій, символів і нарацій, тоді як нормативний аспект охоплює оціночні характеристики та підходи до контраверсійних історичних явищ.

Тактика політики пам'яті – це набір короткострокових завдань, пріоритетів і інтересів, які формуються та реалізуються під впливом зовнішніх факторів. Вона слугує інструментом для втілення стратегії. Стратегія політики пам'яті – це довгострокова, послідовна та раціональна програма, що базується на ідеологічних пріоритетах і показниках моніторингу, визначаючи напрямок політики пам'яті для досягнення її основної мети. Таким чином, модель вказує на те, що залишається в суспільній свідомості, як це оцінюється та якими методами відбувається актуалізація збереженого. Стратегія і тактика, відповідно, окреслюють далеку та ближню перспективу, напрямок розвитку меморіальної політики та її взаємозв'язок з іншими сферами політичного управління, загальну орієнтацію та конкретні кроки, що ведуть до її реалізації.

Маніпуляції з політикою пам'яті можуть проявлятися як у внутрішньому, так і в зовнішньому контексті. Щоб запобігти таким тенденціям, державі слід розглядати інтерпретацію своєї історії як важливий аспект і інтегрувати її в стратегію національної безпеки.

Одним із ключових аспектів національної безпеки є знання історії своєї країни, оскільки усвідомлення історичних, політичних, культурних та традиційних аспектів є суттєвим для формування громадянської свідомості та національної ідентичності. Також важливо враховувати, що спільне, глибоко вкорінене в свідомості суспільства сприйняття національної історії та

майбутнього держави сприятиме досягненню необхідного рівня соціальної єдності та національної консолідації.

При аналізі політики пам'яті як складової національної безпеки важливо враховувати, яким чином держава регулює цей аспект своєї політики через законодавство, які механізми запроваджені для запобігання маніпуляціям (як внутрішнім, так і зовнішнім), а також чи є ця регуляція практичною чи формальною. Для того щоб уникнути маніпуляцій, держава повинна на офіційному рівні приймати закони, які чітко визначатимуть її позицію щодо інтерпретації певних історичних подій. Крім того, законодавча влада повинна підтримувати роботу науково-дослідних установ, які займаються питаннями політики пам'яті. Держава повинна активно займатися міжнародною політикою, включаючи свою політику пам'яті в дипломатичні ініціативи. Співпраця на міжнародному рівні може сприяти конструктивному діалогу та створенню спільного розуміння історії.

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що історія та політика пам'яті як офіційний курс держави мають бути інтегровані в безпекову стратегію, оскільки історія відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності.

Стан дослідження історичної пам'яті в галузі міжнародних відносин поки що не досяг рівня, на якому можна було б говорити про єдину структуру «міжнародної політики пам'яті». Натомість, він характеризується наявністю окремих аналітичних підходів, які акцентують увагу на значущості колективної пам'яті в аналізі міжнародних відносин. Колективна пам'ять, зокрема, демонструє, як ідеологічні фактори впливають на формування міжнародних зв'язків; як «історичні паралелі» або «уроки минулого» використовуються для підтримки процесів ухвалення зовнішньополітичних рішень у сучасності; а також як ідентичність держави впливає на її міжнародну поведінку. У більшості досліджень колективна пам'ять виявляється «присутньою» у зовнішньополітичних діях держав, або як невід'ємна частина національної ідентичності та світогляду осіб, що приймають рішення, або як засіб легітимації

зовнішньополітичних дій, поведінки та цілей. Лише в деяких дослідженнях акцент було перенесено на пам'ять як стратегію, за допомогою якої країни реалізують свої зовнішньополітичні цілі.

Вважається, що держави свідомо формують свою зовнішню політику, використовуючи пам'ять, а не просто демонструють пасивність, зумовлену певним минулим. Для характеристики стратегічного маніпулювання пам'яттю на міжнародному рівні К. Vachleitner запропонувала концепцію «дипломатії пам'яті» («diplomacy with memory»). Ця форма дипломатичної діяльності пояснює, як країни використовують створені історичні образи у своїй зовнішній політиці. Такий підхід дозволяє розглядати різні інтерпретації минулого як «агресивну та оборонну зброю» у питаннях легітимності політичних режимів, висунення територіальних претензій та контролю над певними географічними просторами, а також у боротьбі за владу як всередині держави, так і в умовах глобальної геополітичної конкуренції.

Уявлення про історичну пам'ять як «середовище, в якому вирішуються політичні питання» спонукало науковців досліджувати різноманітні механізми (не)використання історичної пам'яті в контексті зовнішньої політики: використання історичних аналогій, формування історичних наративів, створення пам'ятних місць, а також маргіналізацію або забуття історії тощо.

Завдяки реалізації політики пам'яті можна здійснити ряд політичних цілей – від об'єднання суспільства на основі спільної історії до його повної дезінтеграції через перебільшення певних історичних подій. Влада узаконює свої дії через певну інтерпретацію історії, а деякі політичні сили, маніпулюючи минулим, намагаються досягти короткострокових політичних завдань, таких як перемога на виборах.

Висновки до розділу 1.

Політика пам'яті являє собою цілеспрямовану та комплексну діяльність державних органів, політичних партій і громадських організацій, що полягає в

управлінні суспільною пам'яттю. Це досягається через конструювання, закріплення, деконструкцію або актуалізацію певних моделей пам'яті, що сприяє формуванню або коригуванню суспільної свідомості. Вона включає в себе різноманітні механізми, процедури та форми взаємодії учасників політичного процесу, які націлені на управління колективною пам'яттю.

Функції політики пам'яті охоплюють три часові вектори: минуле (збереження, відтворення та вшанування пам'яті), сучасність (оцінка, орієнтація, зразок і стимул для дій) та майбутнє (представлення стратегій подальшого розвитку, мобілізація суспільства для їх реалізації). Політика пам'яті може бути використана для досягнення завдань, які є частинами політичного менеджменту, тобто спрямовані на соціальні (загальні) пріоритети, або політичного маркетингу, мета якого полягає в здобутті влади (приватні інтереси). Об'єктом політики пам'яті є суспільство або його окремі групи (соціальні, етнічні, територіальні, мовні, релігійні), в яких регулюються питання історичної пам'яті, національної свідомості та ідентичності, патріотичних почуттів, громадської думки та суспільної волі. Загальна стратегія розвитку державної політики пам'яті підпорядкована інтересам держави і, відповідно, залежить від загальнонаціонального курсу.

Історична пам'ять, як правило, фіксує те, що може зникнути, і має цілісний характер. Вона розглядає соціальні групи з зовнішньої перспективи та охоплює тривалий період часу. Крім того, історична пам'ять спрямована на виявлення відмінностей і аналізі динаміки суспільних процесів.

Політика пам'яті є важливою частиною державної політики, що передбачає свідомі та цілеспрямовані дії політичних лідерів у сфері управління колективними спогадами. Це робиться з метою формування ідентичності або певних аспектів суспільної свідомості і реалізується через різноманітні механізми та форми взаємодії учасників політичного процесу.

Отже, політика пам'яті являє собою процес формування образів минулого, що відповідають настроям певної епохи та політичних сил. У цій інформаційно-символічній площині відбувається «боротьба за минуле», де стикаються інтереси

різних соціальних груп і політичних гравців. Оскільки спеціально сконструйоване минуле є важливим символічним ресурсом і має свій мобілізаційний потенціал, його трактування в поляризованих суспільствах стає потужною ідеологічною зброєю. Водночас ці трактування можуть виконувати роль соціального захисту, зменшуючи травматичний вплив сучасних реалій.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

2.1. Історичні передумови формування політики пам'яті

Пам'ять про Другу світову війну стала предметом суперечок у відносинах між країнами з моменту її завершення. У період «холодної війни» основні суперечливі наративи були пов'язані з ідеологічним протистоянням між переможцями – СРСР і США. До 1989 року європейська пам'ять була переважно під впливом «наративів переможців»: радянського в Східній Європі та західних союзників у Західній. Щодо Федеративної Республіки Німеччина, то почалися дискусії про необхідність «вийти з тіні минулого», «нормалізувати» історію та звільнити німців від «комплексу провини». У 1985 році розгорілися активні дебати про те, як відзначати 40-річчя завершення війни. Президент ФРН Р. фон Вайцеккер під час свого виступу в бундестазі вперше назвав 8 травня не лише днем поразки, а й днем звільнення німців від націонал-соціалістичної тиранії. З того часу в політиці пам'яті з'являється новий напрямок: акцент на спогадах замість забуття, а концепція «меморіальної культури» замінює ідею «подолання минулого», при цьому центральним елементом стає Голокост. Таким чином, наратив про «звільнення» доповнюється темою колективної провини європейців, які стали свідками цього злочину.

Більш детальну відповідь на питання про взаємозв'язок історії та політики надав міністр закордонних справ Німеччини Г. Маас у своїй статті під заголовком «Не може бути політики без історії». Серед основних положень: важливість врахування «уроків» минулого, ціннісний базис політики пам'яті та її роль у формуванні національної ідентичності. У результаті стає очевидним, що німецький підхід до роботи з історією орієнтований на діалог і єдність; він передбачає готовність прийняти в свою пам'ять погляди інших суспільств на минуле; базується на чіткому розрізненні міфів і історичних фактів. Тому Г. Маас ставить перед зовнішньою політикою Німеччини завдання «забезпечити, щоб німецька земля ніколи більше не стала джерелом війни або злочинів проти

людяності». На фоні загострення суперечок між країнами щодо інтерпретацій історії, берлінська міська влада зробила крок у бік об'єднання, оголосивши 8 травня Днем завершення Другої світової війни в Європі та звільнення країни від нацизму.

Для здійснення загального аналізу політики пам'яті в Німеччині після війни важливо розглянути її через кілька ключових аспектів:

1. Визнання та прийняття наслідків Другої світової війни – спочатку Західна Німеччина, а згодом і об'єднана країна на державному рівні визнали свою відповідальність за Голокост та злочини, скоєні під час війни. Це визнання стало основою німецького політичного дискурсу. Завдяки усвідомленню трагічних подій вдалося сформуванню відповідний зовнішньополітичний курс, що характеризувався використанням політики пам'яті як інструменту примирення та комунікації з іншими державами, що дало змогу Німеччині знайти своє місце на міжнародній арені після війни.

2. Репарації та повернення вкрадених матеріальних цінностей стали важливим аспектом політики пам'яті Німеччини. Вони включають виплати постраждалим державам, які зазнали шкоди під час Другої світової війни, що в подальшому суттєво вплинуло на розвиток відносин з цими країнами. Процес компенсації та повернення раніше вкрадених матеріальних цінностей триває вже багато років. На сьогоднішній день продовжуються дослідження, спрямовані на вивчення втрачених або викрадених цінностей та їх повернення на батьківщину.

3. Освітні програми в Німеччині завжди включали і продовжують включати вивчення Голокосту та злочинів нацистів, щоб інтегрувати цей травматичний досвід у культурний дискурс для наступних поколінь.

4. Публічні дискусії стали ключовим аспектом національного обговорення німецького переосмислення минулого та створення нової національної ідентичності. Відбувалися відкриті дебати з питань, пов'язаних з нацистською історією, а також було видано значну кількість наукових і художніх творів, присвячених цій темі.

5. Політика пам'яті та комемораційні ініціативи залишаються важливими

елементами політики пам'яті в Німеччині. Виникла потреба в створенні меморіальних об'єктів, які б відображали жахливі наслідки війни. Крім того, було започатковано ряд заходів на честь жертв, таких як День пам'яті жертв Голокосту, що підкреслює аспект «жертви» в рамках німецького історичного дискурсу.

6. Слід також підкреслити, що в Німеччині була створена досить потужна законодавча основа, яка сприяла денацифікаційним процесам. У подальшому були ухвалені закони, що забороняють розпалювання ненависті та заперечення наслідків Голокосту, а також забороняють використання нацистської символіки та підтримку відповідних ідеологій.

Характеристика відносин між країнами, які постраждали під час Другої світової війни, та повоєнною Німеччиною відзначається складним процесом комунікації, що супроводжувався суперечливими рішеннями з обох сторін. Це вимагало постійного конструктивного діалогу для виявлення спільних інтересів і уникнення «конфліктів пам'яті».

На сьогоднішній день Німеччина змогла визначити курс, який інтегрований у загальноєвропейський дискурс і є частиною державної стратегії, спрямованої на міжнародну співпрацю та розвиток спільних цінностей. Приклад сучасного німецького суспільства, яке пережило жахи Другої світової війни і пам'ятає про страшні злочини нацистського режиму, дозволяє простежити, як суспільство, а згодом і держава, переходять від позиції неприйняття до примирення та формування власної ефективної стратегії для поширення своєї культури та історії.

Після розпаду СРСР і падіння «залізної завіси» переосмислення історії ХХ століття стало важливим інструментом для легітимації нових політичних режимів у Центрально-Східній Європі. Для країн Балтії «радянська окупація» є ключовим аспектом нарративу про відновлення втраченого суверенітету. Деякі дослідники вважають, що прагнення Польщі та балтійських держав до визнання своєї версії історії Другої світової війни є проявом «ідеологічної деколонізації», що свідчить про незгоду з намірами Західної Європи виступати в ролі моделі для

всього континенту.

На сьогоднішній день офіційний європейський наратив в основному відображений у Резолюції «Значення усвідомлення європейського минулого для майбутнього Європи», ухваленою Європарламентом (ЄП) 19 вересня 2019 р. Цей документ містить ключові положення з більш ніж 10 резолюцій і декларацій, прийнятих Європейським парламентом за останні десять років. У згаданій резолюції засуджується пакт Молотова-Ріббентропа, і на Німеччину та СРСР покладається спільна відповідальність за початок Другої світової війни. Її мета чітко визначена: Європа зможе стати єдиною, якщо держави-члени ЄС зможуть виробити спільне розуміння своєї історії, визнаючи нацизм і комунізм як спільне і неподільне злочинне минуле. Для підтвердження цього Європарламент оголосив 23 серпня (день підписання пакту) Днем пам'яті жертв тоталітарних і недемократичних режимів.

Бажання країн Центрально-Східної Європи переглянути «нарativi переможців» проявляється не лише у зміні їхніх власних практик вшанування пам'яті, але й у активній участі на платформах ОБСЄ, ПАРЄ та ЄС.

Пам'ять залишається ключовим елементом символічної політики сучасних країн. Святкування річниць подій, пов'язаних із Другою світовою війною, показало, що колективні «спогади» або «забуття» охоплюють різні аспекти спільної історії. У конфліктах пам'яті кожна сторона прагне нав'язати свою версію «міфу про ДСВ», сприймаючи її як основу національної ідентичності та інструмент для боротьби за міжнародний статус.

На рівні окремих політик, черговий етап конфлікту пам'яті, що відбувся у 2019–2020 роках, продемонстрував певні зміни. Аналітична деконструкція європейського дискурсу пам'яті про Другу світову війну вказує на інтеграцію історичної пам'яті країн Центрально-Східної Європи в західноєвропейську модель пам'яті. Безумовно, національні нарativi держав-членів ЄС мають свої відмінності і іноді навіть суперечать один одному. Проте існує кілька тем, які не викликають суттєвих заперечень і можуть слугувати основою для загальноєвропейського наративу: Голокост та відповідальність Німеччини за

Другу світову війну. Історична пам'ять, на якій базується європейська ідентичність у контексті ДСВ, відображена в Резолюції Європейського парламенту від 19 вересня 2019 року. У цьому документі акцент зміщується з самої війни на питання відповідальності за її початок та оцінку ролі СРСР у післявоєнній ситуації в Східній Європі.

Отже, в умовах демократії існує широкий спектр політичних і соціальних практик, присвячених вшануванню жертв геноцидів і масових вбивств. Пам'ять та її значення виступають потужним фактором, що може як об'єднувати, так і розділяти суспільство; сприяти порозумінню та примиренню або ж призводити до конфліктів і розбрату. У процесі пам'яті та забуття спільноти формують свою ідентичність і пам'ять. "Подолання минулого" виникає завдяки спільним зусиллям.

Конфлікти пам'яті в міжнародних відносинах виявляють специфіку національних пам'ятних політик та різні моделі їх взаємодії. «Конфронтаційна» пам'ятна політика пов'язана з бажанням сторін конфлікту протистояти спробам «ревізії» історії, що спонукає їх використовувати різноманітні засоби для максимально ефективного донесення своїх позицій до зовнішнього світу. «Компромісна» політика пам'яті може реалізовуватися через переосмислення існуючих наративів, заохочуючи учасників конфлікту до взаємних поступок. Політика пам'яті може слугувати основою для спільних дій держав. Нарешті, пам'ятна політика може базуватися на діалозі та примиренні «різноспрямованих пам'ятей».

У сучасному світі в сфері політики пам'яті вже склався певний глобальний консенсус, що базується на принципах універсальності прав людини, свободи та демократії. В результаті цього виникла глобальна етична система, основою якої є Загальна декларація прав людини.

З точки зору зниження напруженості та примирення, політика історичної пам'яті може суттєво вплинути на процеси відновлення об'єктивності та критичного аналізу історії, яка була спотворена політичними чи ідеологічними впливами. Важливо підкреслити, що цей процес є багатограним і можливий

лише за умови наявності суспільного запиту в поєднанні з ефективними державними механізмами, які сприяють змінам у розумінні та інтерпретації історії. Коли ці фактори об'єднуються, можна створити дієвий інструмент, що стимулює як громадськість, так і державу до критичного перегляду минулого, враховуючи «білих плям» в історії, правдиві факти та їх оцінки.

Процес переосмислення історії та її інтерпретації не лише змінює державний історичний наратив, але й піднімає важливі питання історичної несправедливості, яка була закріплена в загальнонаціональному сприйнятті та відповідній політиці держави. У цьому контексті важливо говорити про відновлення історичної справедливості, проте слід підкреслити, що цей підхід не має на меті сек'юритизацію історії чи встановлення абсолютної історичної істини. Натомість, він заохочує до відкритого та рівноправного діалогу про різні історичні події. Організація публічних дискусій, проведення незалежних наукових досліджень, а також залучення суспільства, громадського сектору та фахівців повинні стати ключовими елементами в процесі переосмислення історії. Також важливо усвідомлювати, що будь-які спроби переосмислити своє минуле матимуть значний вплив на концепцію національної ідентичності.

У даному випадку політика пам'яті, що має на меті примирення та зменшення напруженості, може зіткнутися з суспільним опором або політичними маніпуляціями, які намагаються зберегти існуючий конфлікт у трактуванні історії. Це, в свою чергу, може призвести до соціальної конфронтації та розділити населення на різні "групи", які підтримують той чи інший історичний наратив. Такі тенденції можуть зменшити ефективність політики пам'яті як інструменту примирення або, навпаки, стати основою для актуалізації цієї проблеми.

Важливо усвідомлювати, що політика пам'яті охоплює процес вибору певних історичних подій, які сприяють формуванню національної ідентичності. Цей вибір може стати перешкодою для розвитку критичного та адекватного підходу, спрямованого на примирення та реабілітацію. Крім того, історія, як явище, в тій чи іншій мірі підлягає так званій політичній деформації, що

перетворює її на інструмент для задоволення політичних інтересів. Політизація історії та її інтерпретація не є новим явищем і не можуть бути усунуті в короткостроковій перспективі.

Яким чином має відбуватися створення політики пам'яті як складової стратегії примирення та реабілітації, враховуючи факти, які можуть зменшити позитивний вплив таких тенденцій? Відповіддю, може слугувати приклад європейських країн, які, незважаючи на травматичний досвід Другої світової війни, змогли частково перенести питання історії з політичної площини (як інструмент маніпуляції) у сферу культурного дискурсу. Це стало основою для створення платформи примирення та дало поштовх до формування європейської політики пам'яті, що ґрунтується на демократичних цінностях, плюралізмі інтерпретацій та відкритості до діалогу.

Розглядаючи питання політики пам'яті в рамках практик європейських країн, важливо звернути увагу на методи формування так званого «ментального простору», який став основою для численних наукових досліджень. Ментальний простір, як практика, взаємодіє з державною політикою пам'яті, оскільки мета такої ініціативи полягає у створенні спільної координаційної платформи, що дозволить досліджувати важливі для європейців теми – проблеми Другої світової війни, тоталітаризму та інформаційної війни.

Відповідне середовище повинно перетворитися на платформу для реалізації завдань, які стоять перед історичною політикою європейських держав. Це можливо завдяки формуванню потужного інформаційного виміру та спільній роботі над розумінням історичних проблем і викликів, а також уникненню деструктивних взаємодій і плюралізму інтерпретацій.

Обговорюючи практики пам'яті, важливо зазначити, що способи, якими особа або група сприймає минуле, мають значний вплив на формування подальших наративів. Ці наративи передаються в межах соціальної групи або суспільства і суттєво впливають на тих, хто їх носить. Практики пам'яті визначають, як саме відбувається взаємодія з минулим: з одного боку, вони можуть сприяти процесу примирення, а з іншого — призводити до дестабілізації

та загострення конфліктів. До таких практик належать також комеморативні заходи, які виникають на рівні індивіда чи групи, а згодом стають основою для формування відповідної державної політики. Практики пам'яті можуть одночасно впливати на процес створення політики пам'яті і слугувати каталізатором змін у вже існуючих суспільних або державних підходах до трактування історії.

Отже, можна зробити висновок, що ефективність політики пам'яті як складової деескалації соціальної напруги або конфліктності між етнічними групами та державами можлива лише за умови, що такі практики впроваджуються в рамках загальнонаціональної довгострокової стратегії. Політика пам'яті, як інструмент, повинна охоплювати зазначені вище аспекти для забезпечення ефективної взаємодії між державою та суспільством, а також між державами. Враховуючи багатогранний характер цього явища, існує необхідність у подальшому дослідженні та впровадженні подібних практик.

Вплив соціальної пам'яті на зміну політичних систем країн Центрально-Східної Європи найбільш яскраво проявився під час відходу від тоталітарних режимів та процесу декомунізації суспільства. Нові демократії в Східній та Центральній Європі формувалися, відокремлюючись від комуністичного минулого, яке сприймалося як щось чужорідне і нав'язане зовнішньою силою всупереч волі народу.

У посткомуністичних країнах Центрально-Східної Європи дискусії щодо пам'яті залишаються надзвичайно актуальними, що перетворює їх на чинник, який помітно впливає на життя суспільства та визначає характер політичних процесів. Важливість осмислення питань колективної пам'яті для цієї групи країн пов'язане з утвердженням власної ідентичності й вирішенням питання так званої перехідної (транзитної) справедливості. Останнє пов'язане з упровадженням програм перевірки й люстрації, обвинуваченням комуністичних лідерів та агентів відповідних спецслужб, відкриттям секретних архівів для громадськості тощо. Як правило, дослідники виокремлюють дві основні позиції в ставленні країн Центрально-Східної Європи до свого комуністичного

минулого: “пробачити й забути” або “переслідувати й карати”.

В цілому, особливості вирішення питання ставлення до тоталітарного минулого та формування власної культурної (національної) ідентичності в посткомуністичних країнах визначаються складністю явища колективної пам’яті та специфікою сучасної політичної культури, яка є важливим елементом характеристики політики пам’яті.

Політика пам’яті в демократичному середовищі зосереджена на розвитку не лише комеморативних аспектів, але й таких цінностей, як свобода та толерантність. У процесі створення політики пам’яті, що базується на інтерпретації та представленні суспільного минулого, відбувається складна взаємодія різних учасників, які здійснюють дії, спрямовані на підтримку або перегляд певних елементів колективної пам’яті. Це передбачає узгодження та взаємоприйняття різних інтересів у сфері трактування минулого. Стратегії формування моделей пам’яті розвиваються в рамках інституційних механізмів реалізації політики пам’яті в кожній країні, а також на основі загальних тенденцій меморіального законодавства в демократичних країнах.

Дослідник Р. Траба підкреслив, що «Центрально-Східна Європа особливо виділяється з точки зору конфлікту національних інтересів, коріння яких закладене в її гібридному минулому та соціальній структурі». Автор також згадує про реальні суперечки та конкуренцію між словаків і угорців, поляків і німців, білорусів і литовців, чехів і німців, а також поляків і українців, які є важливими чинниками сучасної політики. [75, 58]

2.2. Аналіз політики пам’яті в країнах Центрально-Східної Європи

У даному дослідженні особливу увагу привертає те, як так звані закони пам’яті функціонують в умовах демократичного суспільства. Візьмемо, наприклад, події, що відбуваються в Європі сьогодні. Протягом останніх десятиліть тут були розроблені закони та норми, пов’язані з політикою пам’яті. Основною характеристикою законодавства, яке стосується політики пам’яті в

Європейському Союзу, є його наднаціональний характер, в якому пам'ять перетворилася на категорію політичної дії, що сприяє символічному формуванню ідентичності, подібно до національних контекстів. Європейський Союз має ряд законів і політик, які спрямовані на збереження історичної пам'яті, зокрема, Резолюцію Європейського парламенту 2009 року. У Франції існують законодавчі акти, що охоплюють різні аспекти пам'яті та історичної свідомості, зокрема Закон Гесо, прийнятий у 1990 році, який забороняє заперечення Голокосту. У Німеччині існують законодавчі акти, які забороняють заперечення Голокосту та використання нацистської символіки.

Наприклад, у Польщі процес очищення від негативних аспектів минулого проходить значно інтенсивніше, ніж у західних сусідів, проте суть цього процесу залишається незмінною — це звільнення суспільства від тоталітарних елементів. Одним із основних інструментів у цій справі є організація під назвою «Instytut Pamięci Narodowej — Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu» (Інститут національної пам'яті — Комісія з розслідування злочинів проти польського народу). Закон, прийнятий 18 грудня 1998 року, поклав на цю установу обов'язок розслідувати історичні злочини та захищати особисті дані жертв тоталітаризму. У структурі ІНП діють чотири підрозділи: «Комісія з розслідування злочинів проти польського народу», «Бюро надання та архівації документів», «Люстраційне бюро» та «Бюро публічної освіти». Зокрема, освітній відділ займається проведенням наукових досліджень, організацією конференцій, випуском книг, проведенням виставок, а також підготовкою методичних рекомендацій для навчальних закладів у сфері новітньої історії Польщі.

Подібні організації функціонують і в інших країнах Центрально-Східної Європи. Серед них можна виділити Празький інститут дослідження тоталітарних режимів, Інститут національної пам'яті в Словаччині, Національну раду з вивчення архівів державної безпеки в Румунії та інші. Їхня робота спрямована на виявлення злочинів нацистських і комуністичних режимів, їх осудження та проведення люстрації в органах влади. Для цього здійснюється розсекречення архівів, організовуються тематичні виставки та конференції.

Для дослідження законодавства пам'яті в Європі та у світі було засновано національний консорціум — Memory Laws in European and Comparative Perspectives (MELA), який функціонував завдяки значному гранту HERA (Гуманітарні науки в Європейському дослідницькому просторі). 24 травня 2019 року на конференції MELA, що проходила в Брюссельській школі міжнародних досліджень Університету Кента (Бельгія), була представлена Типова декларація про право та історичну пам'ять. Ця Декларація є результатом найкращих практик, які були розроблені в рамках проєкту протягом трьох років.

Проте питання регулювання історичної пам'яті викликало суперечки в різних країнах, як серед представників громадянського суспільства, так і серед науковців. Адже „пам'ять ... не підлягає регулюванню за допомогою мнемотехнічних прийомів і, звісно, не може бути встановлена через офіційні державні документи та звичайні поминальні обряди...” Зокрема, П'єр Нора висловив ідею про необхідність уникати законодавчого втручання держави в регулювання історичних аспектів.

Спроби законодавчо врегулювати минуле часто відображають бажання подолати значні розриви в колективній пам'яті, які виникають через вплив різних соціальних груп, окремих осіб або інших країн. Колективна пам'ять є „постійно актуальним явищем, що виникає внаслідок існування соціальної групи, яку вона об'єднує; врешті-решт, кількість пам'ятей дорівнює кількості суспільних груп”.

Вихід на транснаціональний рівень стає важливим також у процесі формування спільної європейської ідентичності, що ґрунтується на колективній "європейській пам'яті". Мета європейської політики пам'яті полягає в "колективізації історичної пам'яті, особливо в контексті Європи", що передбачає зведення різноманітних культур пам'яті — національних або регіональних — до єдиного знаменника. Визнання різноманітності окремих національних історій повинно поєднуватися з заохоченням європейських країн до активного "прийняття" або, скоріше, "переробки" власного минулого в рамках відкритого процесу суспільної та політичної діяльності, що здійснюється під керівництвом

офіційних інституцій Європейського Союзу.

Отже, ключові події формують основні акценти в колективній пам'яті. Для Західної Європи такими подіями є Друга світова війна, що супроводжувалася націонал-соціалізмом і Голокостом. Східна Європа також враховує досвід тоталітаризму, зокрема сталінізму. В Україні до цього додається пам'ять про Голодомор і депортації. Пол Коннертон також згадує про травматичний досвід не лише Другої, але й Першої світової війни, а також про негативний вплив процесів модернізації та урбанізації на колективну пам'ять у Європі. У книзі „Боротьба за європейську пам'ять” автори Клаус Леггеві та Енн Ленг розглядають маловідомі або забуті трагедії Європи, які залишилися поза увагою на Заході. Дослідники прагнуть нагадати західноєвропейцям про важливі історичні події, що відбувалися на „європейській периферії”, тобто в країнах, які не є членами Європейського Союзу або приєдналися до нього нещодавно. Мова йде про те, що справжнє об'єднання Європи неможливе без повноцінної історичної пам'яті. Серед забутих трагедій згадуються масові вбивства вірмен в Османській імперії, наслідки радянської окупації країн Балтії, конфлікт у Боснії та Голодомор в Україні. Автори підкреслюють, що історична свідомість і культура пам'яті в єдиній Європі є настільки ж важливими, як євро, свобода пересування та політичні угоди. Вони також зазначають, що очевидні недоліки в європейській єдності значною мірою зумовлені тим, що ми не усвідомлюємо спільну історію.

Гармонійні відносини між державами не можуть існувати без узгодження різних національних та етнічних груп щодо конфліктних інтерпретацій історії. Світові інтеграційні процеси вимагають створення спільного дискурсу пам'яті, який слугує інструментом для формування колективної наднаціональної ідентичності. Європейський Союз є прикладом реалізації цих двох стратегій розвитку пам'яті, де активно формується неконфліктний меморіальний простір на континенті, перетворюючи історію Європи на елемент інтеграції. Ведеться робота над об'єднанням європейської історії в єдину оповідь, акцентуючи увагу на тому, що об'єднує народи та зменшує минулі антагонізми.

Важливим є аналіз досвіду колишніх соціалістичних країн, зокрема Латвії. Ця країна прагне подолати наслідки радянської ідентичності, представляючи себе як жертву двох тоталітарних режимів – гітлерівського та сталінського. Також почали звучати заяви про два геноциди – єврейського та латвійського народів. Намір порівняти страждання латвійців із злочинами Голокосту не мав на меті заперечення останнього, а скоріше визнання власної історії латвійцями. Проте така ініціатива не знайшла підтримки з боку європейських країн.

Історики П. Боннар і М. Мекль зазначили: «Спогади про страждання латвійського народу суперечать пам'яті про Голокост». Кількість євреїв, які були знищені на латвійських землях під час війни, не лише не менша, а й може перевищувати кількість постраждалих серед етнічних латвійців. Тому Захід вимагав від латвійської влади чітких роз'яснень щодо участі її громадян у Голокості.

Найбільш суперечливим стало вшанування пам'яті загиблих «Латвійського легіону добровольців СС» у 1998 році, хоча в Латвії марші легіонерів сприймалися як вияв пошани до борців за незалежність. З іншого боку, проведення таких заходів ускладнювало процес європейської інтеграції країни. Врешті-решт, прагматизм і бажання поліпшити імідж Латвії на міжнародній арені взяли верх. У 1998 році за ініціативою президента Латвії була створена комісія істориків, яка мала на меті дослідження злочинів проти людяності, скоєних під час нацистської та радянської окупацій.

Що стосується Чехії, то найбільш помітною стала акція, спрямована до чеського уряду під гаслом «скасування декретів Бенеша». Ці декрети, видані президентом Чехословаччини Едвардом Бенешем, були спеціальними указами, які мали силу закону. Деякі з них стосувалися експропріації майна судетських німців, які підлягали виселенню до Німеччини в 1945 році. Заклики до скасування цих указів почали з'являтися з 1989 року, хоча на той момент вони не мали юридичної сили. Особливо активно ці вимоги висловлювалися в період з 2000 по 2002 рік, напередодні вступу Чехії до Європейського Союзу. Чеська сторона була змушена йти на компроміси. Президент В. Гавел ще в січні 1990

року публічно вибачився перед судетськими німцями. Згодом була підписана німецько-чеська декларація, в якій чеська сторона засудила акти насильства під час виселення. В результаті ця акція носила виключно юридичний та символічний характер. Незважаючи на занепокоєння чехів, «скасування» цих декретів не передбачало жодних фінансових компенсацій. Проте ця подія стала важливим фактором у зміцненні зв'язків між Прагою та Берліном, а також у здобутті Чехією статусу повноправного члена ЄС.

Досвід цих країн у впровадженні європейської моделі пам'яті є важливим і навчальним для України в контексті здійснення зовнішньополітичної стратегії.

Елементи колективної пам'яті виявляються в різних формах: від окремих ритуалів дипломатичного протоколу до широких геополітичних орієнтирів, які закріплюються через «традиції» міжнародної співпраці (традиційні союзники, традиційні опоненти). Глобальні інтеграційні процеси вимагають створення спільного пам'ятного дискурсу як засобу формування колективної наднаціональної ідентичності. Яскравим прикладом цього є європейська практика спільного покаяння за наслідки Другої Світової війни, що відбувалася на фоні становлення Європейського Союзу.

Політика пам'яті в країнах Європейського Союзу має кілька спільних характеристик: поєднання тріумфів і трагедій; велика кількість пам'ятників соціального, побутового або жанрового характеру; відкритість до альтернативних меморіальних культур та їх інклюзивність; спільне символічне покаяння за наслідки Другої Світової війни, примирення колишніх супротивників; засудження нацистських і радянських тоталітарних режимів.

Продовжуючи аналіз конфронтаційної політики пам'яті, слід звернути увагу на приклад Угорщини. Політика пам'яті в цій країні має глибокі історичні корені. Угорська національна пам'ять традиційно акцентує увагу на історичних подіях, пов'язаних із втратою територій, національними утисками та боротьбою за незалежність. Ці аспекти пам'яті є суттєвими для формування національної ідентичності угорців. Крім того, важливу роль у цій політиці відіграють питання, пов'язані з етнічними меншинами, які проживають на територіях сусідніх країн.

У післявоєнний час в Угорщині політика пам'яті слугувала для укріплення комуністичного режиму. Угорська Радянська Соціалістична Республіка була однією з тих країн, де комуністичний режим найжорсткішим чином придушував національну пам'ять. Будь-яка критика комуністичного режиму та радянської влади була заборонена. Після розпаду комунізму в Угорщині розпочався процес демократизації та декомунізації. У цій новій ситуації політика пам'яті стала важливим інструментом для відновлення національної пам'яті та формування нової національної ідентичності.

Сучасна угорська політика пам'яті має чітко виражений конфронтаційний характер. Уряд Угорщини стверджує, що національна пам'ять країни є єдиною і не підлягає обговоренню. Такий підхід часто викликає суперечки з сусідніми державами, які мають свої власні версії історичних подій. Угорщина використовує політику пам'яті як засіб зовнішньої політики, що спрямована на укріплення своїх позицій у регіоні та протидію поширенню «неправильних» інтерпретацій угорської історії.

Розглядаючи політику пам'яті як засіб формування національних держав на Балканах, варто підкреслити, що цей регіон вже протягом багатьох століть привертає увагу дослідників своїми унікальними характеристиками як в географічному, так і в цивілізаційному аспектах.

Дослідження пам'ятної політики країн Балканського регіону чітко показує, що вона завжди відображала їх історичний розвиток. З одного боку, національне відродження та формування державності балканських народів відбувалося за типовими європейськими моделями: розробка концепції національної історії, кодифікація та систематизація мови, романтизація і популяризація національної культури (традиційний одяг, пісні, свята, обряди), вшанування національних символів, прославлення досягнень країни, а також створення незалежної держави і церкви. Процес національного конструювання також передбачав придушення всіх альтернативних ідентичностей всередині країни та зовнішню пропаганду, подібну до «поширення еллінства», яку здійснювало грецьке міністерство народної освіти в середині XIX століття. Проте існували й певні

особливості, які були притаманні лише балканській політиці пам'яті.

Першою важливою рисою політики пам'яті країн Балканського регіону є акцент на історичній спадкоємності. Безсумнівно, політичні ідеї будь-якої нації мають свої корені в далекому минулому, а інтелектуали часто звертаються до «старих добрих часів» для пошуку прикладів, які можна протиставити «ганебній сучасності». Однак у випадку балканських народів ми спостерігаємо ситуацію, коли ці нації втратили свою державність ще в середньовіччі і відновили її лише в ХІХ–ХХ століттях. Тому однією з ключових цілей їхньої політики пам'яті є підтвердження свого беззаперечного права на історичну спадщину та власну державність.

Яскравим прикладом акценту на історичній спадковості є Конституція Хорватії, в якій автори в розділі «Історичні засади» обґрунтовують історичне право хорватського народу на власну державність, спираючись на тисячолітню традицію національної самобутності та еволюцію різних форм державності. Вони детально перераховують ці етапи, починаючи з виникнення незалежних князівств у VII столітті і закінчуючи перемогою у Вітчизняній війні 1991–1995 років.

Визначальною характеристикою історичної політики країн Балканського регіону є поєднання закликів до боротьби з комплексом жертви. Ці держави, що виникли внаслідок національно-визвольних рухів проти іноземного гніту та поневолення, завжди зверталися до насильства та військової сили. Досить згадати традиційні гасла греків (свобода або смерть), македонців (свобода або смерть за Македонію), хорватів (готові до бою), сербів (лише єдність може врятувати сербів) та болгар (єднання створює силу).

Варто підкреслити, що балканська модель пам'яті виявилася досить успішною в контексті державного будівництва та підтримки національної єдності. Проте, не слід перебільшувати її значення, оскільки в усіх країнах Балканського регіону немає єдиного національного консенсусу з більшості історичних питань, а через внутрішню нестабільність часто відбуваються радикальні зміни в офіційній історичній парадигмі. Тому важливо враховувати

досвід впровадження балканської моделі пам'яті при формуванні комплексної стратегії розвитку політики пам'яті в Україні.

При формуванні національної пам'яті важливо підкреслювати, що еліта суспільства відіграла значну роль в історії країни. Варто звертати увагу не лише на політичних діячів, але й на представників військових, наукових, релігійних, промислових та мистецьких сфер, а також на тих, хто сприяв розвитку духу нації. Ці особистості вже зробили внесок або можуть зробити його в майбутньому в різних аспектах суспільного життя.

Враховуючи різноманітність підходів до формування політики пам'яті в державі та її особливості, слід підкреслити, що політика історичної пам'яті є важливою складовою зовнішньої політики країни. Вона може слугувати одним із ключових інструментів для взаємодії з іншими державами та відстоювання власних інтересів. Тип політики пам'яті визначає характер відносин між країнами, стаючи містком для комунікації, або, навпаки, може перешкоджати будь-яким спробам до співпраці.

Підсумовуючи, варто зазначити, що явище пам'яті має значний потенціал для використання в ключових напрямках соціального розвитку. Проте важливо звернути увагу на те, що її відновлення, формування та конструювання можуть призвести як до позитивних, так і до негативних наслідків. Тому науковцям і політичним лідерам необхідно знайти оптимальний варіант спільної пам'яті, який сприятиме консолідації та розвитку суспільства в єдине та прогресивне ціле, а не маніпулювати минулим для досягнення своїх популістських цілей.

2.3. Політика пам'яті як фактор міждержавних конфліктів та напруження

Законодавчі норми, які регулюють вплив держав на історичну пам'ять, викликають суперечливі реакції, оскільки їх можна використовувати для монополізації "істини про минуле", уповільнення наукових досліджень в історії та перетворення на ідеологічні інструменти влади. Існує безліч контроверсій, що

виникають під час формування офіційних трактувань історичних подій. Зокрема, це можуть бути конфлікти між пам'яттю окремих соціальних груп, офіційними версіями історії та особистими, родинними, локальними, регіональними пам'яттями, а також колективною пам'яттю різних країн. Конфлікт пам'яті виникає на перетині історій двох країн, які по-різному трактують окремі історичні події. Розуміння цих суперечностей є важливим для консолідації нації та створення збалансованої політики пам'яті, яка враховує соціальну різноманітність. Розширення кола учасників політики пам'яті та залучення представників різних соціальних груп, активного громадянського суспільства і транснаціональних організацій може допомогти у вирішенні цієї проблеми.

Конфлікти, що виникають через різні інтерпретації історичних подій (так звані «війни пам'яті»), не є новим явищем у міжнародних відносинах. Суть цих конфліктів привертає увагу фахівців з різних галузей науки, які намагаються по-своєму осмислити цю проблему та запропонувати можливі шляхи її вирішення. Оскільки пам'ять є однією з ключових основ сучасної політики, боротьба за інтерпретацію історії формує також і поле дослідження політичних наук. Міжнародні відносини виступають середовищем, де захист певної «історичної пам'яті» або протидія різним «фальсифікаціям історії» впливають на зовнішню політику держав, що передбачає активні дії президентів, міністрів закордонних справ і дипломатів у просуванні на міжнародній арені національних історичних наративів. Різноманітні стратегії пам'яті викликають напруженість і підвищують недовіру у відносинах між країнами. Загалом, «конфлікти пам'яті» виявляють зв'язок між національною ідентичністю та зовнішньою політикою держави, що, в свою чергу, формує нову перспективу для вивчення міжнародних відносин.

Найбільш вразливою областю гібридної війни є сфера світоглядного дискурсу, де важливу роль відіграє дискурс минулого: пам'ять і контрпам'ять, «пригнічена» та «виключена» пам'ять; політизація історії та пов'язані з цим так звані «битви за минуле» або «історичні війни»; комеморативні практики, які виступають як засоби передачі світоглядно важливої інформації про минуле, формування спільних спогадів через створення ритуалів увічнення (вшанування,

святкування тощо) певних осіб і подій, а також конструювання «місць пам'яті». В таких умовах історична пам'ять може стати фактором соціальної напруги, оскільки спогади про минулі соціальні чи міжетнічні конфлікти, суперечки та ворожнечу можуть активізувати соціальні протистояння, що в свою чергу може призвести до вуличних протестів. Це стосується розвитку «війни пам'яті» або «конфлікту пам'яті».

Історична пам'ять виступає важливим складником ідентифікаційної системи, і оскільки вона є надзвичайно політизованим аспектом суспільної свідомості, за певних умов політичного розвитку може швидко перетворитися на фактор соціальної напруги та громадянського конфлікту, а також стати джерелом національної дезінтеграції. Це зумовлено різноманітністю (полярністю) історичної пам'яті, тому основою політики пам'яті повинно стати прагнення досягти єдності (монолітності) національної пам'яті, подолати полярність і суперечливість в оцінках історичного минулого.

Міжнародні комунікації щодо використання історії демонструють, що не існує окремої «політики пам'яті» як складової зовнішньої політики. Політики звертаються до минулого лише в тій мірі, в якій це допомагає їм досягати сучасних цілей як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Таким чином, різні трактування історії не є спробою зрозуміти, як все відбувалося насправді. Історичні події, що використовуються з політичними або ідеологічними намірами, неминуче зазнають змін і з часом стають міфологізованими конструкціями, що функціонують у межах певного наративу. Особливість конфліктів пам'яті в міжнародних відносинах полягає в тому, що вони висвітлюють актуальні проблеми, розміщені в конкретному політичному, культурному та ціннісному контексті.

Естонська дослідниця М. Малксо вважає, що будь-яка форма «національної пам'яті» має зовнішньополітичний аспект, який пов'язаний із самосприйняттям країн та їхніми образами в контексті міжнародних відносин. Таким чином, «політика пам'яті» є тим місцем, де перетинаються питання ідентичності та безпеки. Багато науковців поділяють думку, що політика пам'яті

має відношення до сфери безпеки.

Щодо вирішення конфліктів пам'яті, науковці зосереджують свої зусилля на виявленні культурних форм національної пам'яті, які не викликатимуть зовнішніх конфліктів. А. Ассман вважає, що «меморіальна культура», що базується на діалозі, є етичною угодою, яка спонукає «пам'ятати, щоб ніколи не забувати», а також «з співчуттям включати у власну історію провину за страждання, завдані іншої стороні». Саме концепція «діалогічної пам'яті» або діалогу «різноспрямованих пам'ятей» пропонується як основа для європейської інтеграції.

У міжнародних та міждержавних відносинах також виникають серйозні проблеми, коли національна пам'ять однієї країни суперечить національній пам'яті іншої, а також колективній пам'яті інших політичних націй. Більш того, між цими державами можуть розгортатися справжні "війни пам'ятей". Важливо враховувати ці суперечності для формування національної консолідації та розробки збалансованої політики пам'яті, яка буде достатньо гнучкою для врахування соціальної різноманітності та відкритою для співпраці з різними творцями національної пам'яті.

Важливо уникати перетворення ситуації на "війни пам'яті" всередині країни та усвідомлено підходити до ризиків їх виникнення у міжнародних відносинах. Слід зазначити, що "війна пам'ятей" — це конфлікт між різними групами або державами щодо трактування історичних подій, особливо в контексті минулих конфліктів або війн. Це може включати суперечки про події, історичні постаті, пам'ятники, меморіали, назви вулиць та інші елементи культурної спадщини, які відображають певну інтерпретацію історії. Ескалація "війн пам'ятей" є актуальною проблемою, з якою стикається сучасний світ в умовах інформаційного та постіндустріального глобалізованого суспільства, що має потужні інструменти для пропаганди та спотворення історії.

Необхідно проаналізувати європейський досвід у «подоланні минулого» та створенні колективної пам'яті. У практиці країн ЄС можна виділити дві основні тенденції в розв'язанні міждержавних меморіальних суперечок:

- 1) Усунення суперечливих трактувань та формування спільного пам'ятного дискурсу в історичних підручниках;
- 2) Щире визнання власної провини в міжетнічних конфліктах, коли одна сторона зазнала шкоди від дій іншої.

Інструментом для подолання суперечливих інтерпретацій європейського минулого стали комісії, які займалися переглядом шкільних історичних підручників: франконімецька, німецько-польська та німецько-чеська. Яскравим прикладом міждержавного примирення на рівні пам'яті є стосунки між Францією та Німеччиною. Ці країни, які протягом 75 років (з 1870 по 1945 рік) тричі вступали у війни одна з одною, після Другої світової війни почали працювати над новими версіями історичних посібників. Раніше шкільні підручники були переповнені образом ворога, що сприяло формуванню ворожого ставлення до сусідніх народів.

Модель пам'яті Європейського Союзу більше акцентує на покаянні, ніж на прославленні історії – це виявляється у згадках про помилки минулого, щоб уникнути їх повторення в майбутньому. Нові країни-члени ЄС також символічно приєднуються до спільної пам'яті, вшановуючи жертв Голокосту та світових воєн.

Слід також акцентувати увагу на високому конфліктному потенціалі «війн пам'яті» в даному регіоні. Одним із прикладів надмірної чутливості до історичних питань став дипломатичний спір між Сербією та Чорногорією, що виник через «добровільне» приєднання Чорногорії до Югославії після Першої світової війни. Коли посол Сербії Владімір Божович охарактеризував рішення чорногорської влади об'єднатися з Сербією у 1918 році як «звільнення», його слова в Подгориці були сприйняті як «втручання у внутрішні справи Чорногорії», і йому було наказано залишити країну протягом 72 годин. У відповідь на це офіційний Белград вислав посла Чорногорії Тарзана Мілошевича. Цей конфлікт є продовженням тривалої історичної суперечки, в якій сербські історики стверджують, що «возз'єднання» сербських територій відбулося добровільно, тоді як чорногорські експерти вказують на сильний тиск з боку

Белграда, який фактично змусив Народну Скупщину Чорногорії в кінці 1918 року ухвалити рішення про об'єднання з Державою сербів, хорватів і словенців (з 1929 року – королівство Югославія).

Суть і розвиток політики історичної пам'яті в Східній Європі визначаються обігом історичних наративів та їх адаптацією до нових умов, а також формуванням сучасних політичних дискусій через акцент на суперечливих аспектах минулого. Історична пам'ять, актуальні версії політики пам'яті та символічної політики в Сербії та Хорватії виступають основною перешкодою для повної нормалізації відносин між цими двома країнами.

Інструменталізація історичної пам'яті, що підпорядковується досягненню певних зовнішньополітичних цілей, призводить до неминучих так званих «конфліктів пам'яті» між державами. Ймовірність виникнення таких конфліктів зростає, коли політики пам'яті представляють різні трактування спільного історичного минулого. При цьому мнемонічні розбіжності залежать від відносної геополітичної сили держав, що конфліктують, а також від того, наскільки кожна зі сторін може ефективно контролювати наратив за межами своїх кордонів. Хоча дослідники в основному дійшли згоди, що міжнародні конфлікти пам'яті не виникають спонтанно, існують ситуації, коли певні трактування історії та поширені міфи стають самостійними факторами конфліктної динаміки, здатними впливати на її інтенсивність і якісні характеристики. Концепція, що ми звертаємося до історичної пам'яті для подолання розбіжностей і ворожнечі, поступилася місцем антагоністичному підходу, в якому звернення до історичної пам'яті сприймається як джерело конфліктності.

Результати ряду досліджень свідчать про те, що історична пам'ять часто виступає ключовим мотивуючим фактором у міжнародних конфліктах, коли протистояння сприймається як загроза основній ідентичності, статусу або авторитету нації. За словами Й. Галтунга, колективна пам'ять про важливі історичні події має вирішальне значення для формування ідентичності групи та впливає на її поведінку в конфліктних ситуаціях. У рамках політичної науки

пам'ять про минуле все частіше аналізується в контексті онтологічної безпеки, де сек'юритизація наративів і символічних практик розглядається як процес, що підтверджує їх важливість для збереження ідентичності спільнот.

Дослідження динаміки пам'ятних конфліктів є суттєвим для розуміння взаємозв'язку між змінами політичних режимів та історичними наративами, які вони поширюють. Для політичних еліт використання історичних наративів виступає як елемент боротьби за владу, а залучення минулого стало важливим чинником політичної легітимації. Дискурс еліт, здатний формувати історичні уявлення широких мас, залишається ключовим для аналізу.

Те, як країни зберігають і передають спогади про своє минуле, впливає не лише на те, як інші держави сприймають загрози, але й на процеси примирення між ними. Різні дослідження свідчать, що визнання державою своїх злочинів проти людяності та вибачення є ключовими елементами для нормалізації міжнародних відносин. Питання історичної пам'яті та відповідальності тісно пов'язані з взаємними вимогами щодо компенсації матеріальних і моральних збитків. К. Bachleitner продемонструвала, як «дипломатія пам'яті» формує і передає концепції «вини» та «невинності» на міжнародному рівні, використовуючи приклади переговорів між Німеччиною та Ізраїлем, а також між Австрією та Ізраїлем щодо репарацій.

Конфліктна (антагоністична) політика пам'яті доповнила та розширила онтологічну теорію безпеки в міжнародних відносинах через концепцію «мнемонічної безпеки». Водночас постала проблема пошуку шляхів, які б дозволили вийти за межі цієї політики. Політика пам'яті в контексті постконфліктної стабілізації та примирення демонструє зовсім іншу картину на міжнародному рівні в порівнянні з локальними спільнотами. Використання історичних образів «провини» та «невинності» відкриває дипломатичні можливості для здобуття стратегічної переваги, пов'язаної з ганебним минулим: держави можуть або визнати свою провину та моральну відповідальність за вчинені злочини, або ж відмовитися від визнання моральної відповідальності, позиціонуючи себе як «невинні жертви». У першому випадку «винні злочинці»

намагатимуться компенсувати свою провину, демонструючи жести розкаяння, сорому та вибачення, тоді як у другому – уникатимуть таких сигналів і вимагатимуть визнання та компенсації за свої страждання.

Висновки до розділу 2.

Перехід від ХХ до ХХІ століття, що характеризується впливами глобалізації, викликами трансформації посттоталітарних режимів та суттєвими змінами на геополітичній карті світу і Європи (зокрема Центрально-Східної), призвів до значних змін у сприйнятті історії країн цього регіону. У контексті лібералізованого посттоталітарного суспільства колективна та соціальна пам'ять стають ключовими механізмами розвитку демократичних принципів у суспільному житті, а також важливими чинниками у пошуку ідентичності як на індивідуальному, так і на колективному рівнях, що є необхідною умовою для формування громадянського суспільства як способу консолідації та інтеграції його членів. Не дивно, що зміни в пам'яті в постбіполярному світі неминуче призвели до відновлення та створення нових колективних і індивідуальних «пам'ятей», а також до посилення уваги до свідчень очевидців трагедій ХХ століття – Голокосту, сталінських репресій та інших етнічних і політичних геноцидів.

Кожна нація формує свою власну «політику пам'яті», проте «біль пам'ятання» залишається спільним для всіх, незважаючи на різноманітність та складність історичних шляхів країн і народів. Важливо усвідомлювати не лише «що слід пам'ятати», але й «як це робити», щоб не виростити покоління, яке не відчуває національної гордості.

Ми усвідомлюємо, що політика пам'яті, або ж «історична політика», формується як внутрішніми характеристиками кожної нації, так і динамікою політичних процесів, політичною культурою, культурою пам'яті, а також особливостями розвитку міжнародних відносин і зовнішніми впливами. Крім того, політика пам'яті тісно пов'язана з ідентичнісною політикою, яку реалізує

держава.

Основою для узагальнення тенденцій у розвитку комеморативних практик є виокремлення спільних рис історичного процесу. Так, Р. Траба намагався охарактеризувати характерні «сталі елементи» в історії Центрально-Східної Європи за останні двісті років:

- по-перше, метастази війни, що відображають специфічний досвід двох світових конфліктів, який, з одного боку, супроводжувався радістю виникнення сучасних національних держав, а з іншого – трагедією окупації (як фашистської, так і радянської) та Голокосту євреїв;
- по-друге, неперервність історичних процесів, що проявляється в нестачі державності в ХІХ столітті та в змінах кордонів і масових переселеннях безпрецедентного масштабу в ХХ столітті;
- по-третє, гібридність, що проявляється у співіснуванні на обмеженій території конденсованої мозаїки етнічних і національних груп. У процесі формування нації на цих землях часто відбувалися явища, характерні для міграційних спільнот. Відмінність полягала в тому, що рушійною силою цих процесів була не «чужа» спільнота, а група, яка протягом тривалого часу залишалася однорідною;
- по-четверте, півстолітній досвід комунізму/«реального соціалізму». Водночас дослідник наголосив, що «Центрально-Східна Європа особливо вирізняється під кутом зору зіткнення національних інтересів, джерела яких містяться в гібридному минулому та суспільній структурі».

У посткомуністичних державах Центрально-Східної Європи обговорення теми пам'яті залишається надзвичайно важливим, що робить його суттєвим чинником, який впливає на суспільне життя та формує політичні процеси. Значення аналізу питань колективної пам'яті для цих країн пов'язане з встановленням власної ідентичності та вирішенням проблеми так званої перехідної справедливості.

РОЗДІЛ 3 ВПЛИВ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ НА СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

3.1. Вплив політики пам'яті на сучасні міжетнічні відносини в регіоні

Трансформаційні процеси, що відбулися наприкінці ХХ століття, змінили акценти в підходах до дослідження та розуміння історії, особливо в країнах Центрально-Східної Європи. Питання, пов'язані зі спільною історією народів і держав, формуванням колективної пам'яті та створенням нових моделей ідентичності, стали особливо актуальними. Сьогодні суспільство все більше усвідомлює зростаючу роль пам'яті. Пам'ять людства про своє минуле, його виникнення, розвиток і сучасність одночасно об'єднує та розділяє його.

Для польських консерваторів історична політика є важливим інструментом для зміцнення національної єдності, ефективним способом залучення виборців та суттєвим компонентом зовнішньої політики. Тому польська влада застосовує жорсткий підхід у вирішенні спірних історичних питань, наполягаючи на тому, що інші країни повинні визнати її інтерпретацію суперечливих подій.

Історична політика Угорщини та Румунії ґрунтується на принципах етноцентризму. Вона акцентує увагу на пам'яті про історичні втрати угорського та румунського народів у ХХ столітті, формуючи уявлення про несправедливо «розділені нації» та підтримуючи прагнення до автономії або возз'єднання з батьківщиною відповідних національних меншин у сусідніх державах. Щодо Румунії, ця політика також виправдовує заперечення окремої національної ідентичності молдован, що може логічно призводити до заперечення їхнього права на створення власної держави.

Занадто велика увага до минулого, виховання «історичних образів» та одночасне виправдання, спотворення або ігнорування тих історичних подій, які не приносять задоволення національному самолюбству і не можуть слугувати предметом національної гордості, негативно позначається на суспільній свідомості згаданих народів. Це, в свою чергу, призводить до погіршення відносин із сусідніми країнами. Крім того, така політика не сприяє зміцненню

європейських та євроатлантичних структур.

Уявлення про історичну пам'ять, які є стабільними рисами способу життя людей і значною мірою впливають на їхні наміри та емоції, опосередковано позначаються на характері та методах вирішення соціальних проблем. При аналізі політичних і етносоціальних процесів у будь-якому суспільстві важливо враховувати особливості формування історичної пам'яті.

Водночас необхідно визнати, що ми не зможемо змінити історичну пам'ять тих поколінь, які пережили війну. Три-чотири покоління – це той час, після якого історична пам'ять починає згасати, і можна говорити про формування більш стабільного та чітко визначеного образу минулого. Колективна пам'ять відрізняється від історії, принаймні, в двох аспектах. Це безперервний потік думок, і в цій безперервності немає нічого штучного, адже з минулого така пам'ять зберігає лише те, що ще живе або здатне жити в підсвідомості тієї групи, яка її підтримує. Дослідники постійно ставлять перед собою завдання використовувати вивчення історичної пам'яті для зміцнення суспільства, конструктивного вирішення різноманітних конфліктів не лише на міжрегіональному рівні, а й у глобальному контексті.

Міжетнічні та міждержавні конфлікти свідчать про те, що історія має тенденцію до повторення. Водночас науковці не раз ставлять питання, чому велика кількість публікацій про Голокост та інформації, що в них містяться, не змогли запобігти злочинам проти людства, які мали місце під час війни в колишній Югославії?

Необхідно визнати, що соціальне знання формується під впливом багатьох чинників, таких як інтереси, ідеологічні погляди, вибірковість пам'яті людей, а також час і простір. Найбільш крайня форма маніпуляцій з історією та пам'яттю пов'язана з бажанням деяких осіб, які вчинили масові злочини і часто досі залишаються при владі, «знищити сліди» своїх дій. Такі маніпуляції стають продовженням злочину, але вже в умовах, коли життя знову повертається до «нормальності». Вони проявляються в різних формах, таких як фальсифікація історичних подій, знищення доказів, обмеження доступу до архівів або їх

ліквідація, репресії проти свідків або їх усунення, а також запровадження цензури і переслідування тих, хто по-іншому висвітлює ці події.

У цьому контексті важливо враховувати, що історична (народна) пам'ять, яка зберігається в міфах, легендах, фольклорі та інших формах, містить у собі спогади про минулі перемоги та поразки, образи і «образи ворогів», а також стереотипи конфліктної взаємодії між етносами. Уся ця спадщина як позитивних, так і негативних аспектів може бути використана для розпалювання ненависті в міжетнічних конфліктах.

Глобалізаційні процеси, які просувають сучасний світ, суттєво впливають на внутрішні національні процеси розвитку країн. У контексті історії та її сприйняття, суспільству стають доступними нові держави, їхня історія та, що найважливіше, розуміння цієї історії. З появою різноманітних міжнародних акторів на світовій арені спостерігається тенденція, що призводить до зменшення значення національної держави (в розумінні замкнутого та обмеженого кола, яке не допускає зовнішню інформацію), що, в свою чергу, відкриває можливості для людей формувати власну ідентичність і не обмежувати себе конкретною національністю чи державою.

Суспільство, яке готове до толерантного сприйняття різних народів і культур, перетворюється на мультикультурне та створює нові структури на основі вже існуючих ідентичностей. Це, з одного боку, сприяє культурному обміну та розвитку, а з іншого боку, може стати ареною для маніпуляцій і гібридних конфліктів через відсутність чітко визначеної національної ідентичності.

Слід усвідомлювати, що всі процеси міжнародного співробітництва супроводжуються певним згладжуванням національних особливостей з метою створення спільного. Це, з одного боку, позитивно впливає на взаємозв'язки між країнами. У довгостроковій перспективі це може призвести до виникнення нових форм національної ідентичності, які базуватимуться на спільних цінностях та інтересах, що, в свою чергу, сприятиме подальшій взаємодії. Протягом усього існування Європейського Союзу як політичної структури тривають обговорення

щодо створення єдиної європейської ідентичності, яка б забезпечила новий рівень ідентифікації та відкрила нові можливості для співпраці на наднаціональному рівні. Проте окремі держави-члени Європейського Союзу не поспішають з повною інтеграцією в єдину європейську ідентичність, прагнучи зберегти свою унікальну національну ідентичність.

Це характерно для держав пострадянського простору, які тривалий час були змушені приймати і підтримувати штучно створену «радянську» ідентичність. Ця ідентичність не враховувала етнічне, релігійне та культурне різноманіття, а мала на меті сформуванню єдине сприйняття минулого, сучасності та майбутнього для своїх носіїв.

Складна сукупність проблем, пов'язаних із формуванням і функціонуванням механізмів історичної пам'яті в країнах Центрально-Східної Європи, дозволяє виділити та проаналізувати ряд її характерних рис. Водночас важливо зазначити, що вказані далі особливості не обов'язково роблять держави та суспільства Центрально-Східної Європи унікальними в порівнянні з іншими європейськими регіонами.

1) Тяжка, болісна пам'ять, яка не могла адекватно проявитися протягом майже 40–45 років після закінчення Другої світової війни. Таким чином, емоції, думки та підходи до численних суперечливих подій тривалий час залишалися невисловленими. Прикладами можуть слугувати Волинська трагедія 1943 року та депортації 1944–1947 років у контексті українсько-польської та польсько-німецької історичної пам'яті. Фактично, відсутність національної історичної та колективної пам'яті повністю стосується, звісно, і України, і це пов'язано з минулим, а саме з радянським періодом історичного розвитку.

2) Перерва в історичній пам'яті під час тоталітарних комуністичних режимів призвела до значного збільшення дистанції, яку необхідно було подолати за короткий період для відновлення зв'язків і порозуміння між різними уявленнями про історичне минуле. Історичні пам'ятки, які могли б слугувати основою для створення нової ідентичності або національної єдності, або залишалися в тіні, або були зовсім невідомі. До цього додається також часто

суперечливе трактування подій різними політичними групами. Яскравим прикладом можуть слугувати позиції, які зайняли польські політичні партії Громадянська платформа та Право і справедливість, а також українські свободівці і комуністи стосовно подій на Волині в 1943 році в контексті українсько-польського збройного конфлікту.

3) Відсутність єдиного простору для дослідження історичної пам'яті в Центральній Європі є значною проблемою. Це, перш за все, стосується браку спільного та чіткого розуміння загальних і специфічних питань, а також узгоджених методів аналізу складних моментів історії, що могло б сприяти виробленню компромісних оцінок і підходів.

4) Історична пам'ять як форма травми: її існування та функціонування. Травматична пам'ять є особливо чутливою, і це яскраво проявилось в Центрально-Східній Європі. Внаслідок цього, такі пам'яті, що зазнали травми, надзвичайно складно примирити та знайти компроміс і порозуміння.

5) Зростання важливості питання регулювання історичної пам'яті через впровадження меморіального законодавства стало актуальним для багатьох європейських країн, особливо в центральній та східній частинах континенту. Теми, що підлягають законодавчому регулюванню, в основному стосуються засудження злочинів комунізму та фашизму європейським співтовариством. Меморіальне законодавство виступає як парадоксальне явище, що має свою унікальну двоїстість. Українська дослідниця Ольга Маклюк вірно підкреслила, що, з одного боку, ці закони проголошують боротьбу з історичними спотвореннями та зазвичай захищають "жертв" різних режимів, а з іншого боку, вони сприяють створенню важливого для держави ідеологічного міфу. На практиці, меморіальне законодавство перетворюється на основу для формування свідомості громадян у ряді європейських країн, і цей ідеологічний аспект є провідним у процесі законотворення пострадянських держав.

Розробка політики пам'яті повинна базуватися не на створенні міфів та відмові від інших точок зору, а на максимально можливому міждисциплінарному аналізі всієї складності та нюансів історичних процесів, особливо тих, що

стосуються часто суперечливого спільного минулого. На нашу думку, цей висновок є актуальним і справедливим для сучасних дискурсів історичної пам'яті в країнах Центрально-Східної Європи, а також для реалізації в цьому контексті різноманітних наукових дослідницьких ініціатив.

3.2. Політика пам'яті в Україні та її вплив на міжнародні відносини

Історик І. Мусієнко вірно зазначає, що «метою політики пам'яті є інтеграція української історії в контекст світової та європейської історії, відновлення історичної справедливості для українського народу, внесок якого в глобальну історію є значним, а також залучення закордонних науковців і дослідницьких установ до українознавчих досліджень, що сприятиме формуванню позитивного іміджу України як європейської країни з багатою історією та культурною спадщиною».

Кризові явища в сучасному українському суспільстві мають глибокі ментальні основи. Тому для завершального переходу від радянських і пострадянських стандартів до європейських цінностей важливо враховувати основні характеристики моделей політики пам'яті.

Актуальність зазначеної проблеми для нашої країни зростає на фоні тривалого процесу формування політичної нації, а також у контексті війни, що триває вже десять років, і широкомасштабної агресії Росії проти України, яка розпочалася два роки тому. Ця війна проявляється не лише на військовому фронті, але й в інформаційній, просвітницькій та інтелектуальній сферах, а також у так званій "війні пам'ятей". Не випадково сьогодні підкреслюється, що в багатьох країнах питання національної пам'яті, а також допустимість державного втручання в інтерпретацію історичних подій, а також зовнішні обмеження для історичних досліджень, стали ще більш актуальними через війну в Україні. Адже насильство, пов'язане з війною, призводить до реального насильства в трактуванні історії. Це насильство проявляється у цензурі мови та ідеологічному використанні історії, де вигадане минуле слугує виправданням

для військової агресії.

Зосередимося на кількох ключових аспектах, які, на мою думку, слід врахувати при розробці нової політики національної пам'яті в Україні. Ми вважаємо, що при формуванні колективної пам'яті важливо об'єднати та інтегрувати регіональні, локальні, етнічні, національні, релігійні, а також соціально-територіальні та соціально-економічні групи в єдине смислове поле. При цьому ми виходимо з того, що досягнення певного консенсусу щодо загальнонаціонального історичного нарративу в Україні можливе лише за умови визнання об'єктивного існування української нації та незалежності України як суверенної держави.

Історична пам'ять має суттєве значення в протистоянні агресивним впливам, виступаючи як форма "м'якої сили". Це стосується нової державної політики пам'яті та сучасної національної пам'яті. Важливими в цьому контексті стали ухвалені закони України, зокрема: „Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну”, „Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії” та „Про внесення змін до Закону України "Про географічні назви" щодо удосконалення діяльності, пов'язаної із встановленням, унормуванням, обліком, реєстрацією, використанням та збереженням географічних назв”.

У часи війни держава продовжує працювати над реалізацією національної політики пам'яті. Зокрема, у стратегічному документі „Бачення України: реформування та відновлення соціально-гуманітарної сфери до 2030 року” зазначено, що політика національної пам'яті створює позитивне суспільне та медійне середовище для безперервного критичного осмислення уроків минулого, як далекого, так і близького. Вона запобігає виникненню комплексів національної меншовартості або величі у зовнішній та внутрішній політиці, сприяє порозумінню з європейськими сусідами щодо травм минулого, а також зберігає, вшановує та популяризує пам'ять про боротьбу українців за свободу та

опір людином ненависницьким, імперським режимам. Вказано, що візія виділяє дві категорії основних цінностей: по-перше, це загальноприйняті ліберально-демократичні цінності; по-друге, це цінності, що стосуються колективної, національно-культурної ідентичності.

Для ефективного функціонування сучасної політики національної пам'яті в Україні необхідно інтегрувати в її об'єднуюче смислове поле пам'яті регіональні та локальні аспекти, що охоплюють різні етноси, народності та конфесії. Це слід робити, виходячи з об'єктивного визнання української нації та незалежності України як суверенної держави, а також на цій основі пов'язувати різні культурно-історичні елементи. Для формування повноцінної національної пам'яті важливо зберігати спогади про аграрну та індустріальну культуру, історію сіл і міст, а також проявляти відповідальність і чутливість, усвідомлюючи складність процесу створення колективної пам'яті. Необхідно шукати потенціал для консолідації, зокрема в діях історичних політичних діячів, а також у вчинках представників військових, наукових, релігійних, промислових і мистецьких кіл, які є носіями духу. Сучасні виклики, особливо в контексті повномасштабної війни Росії проти України, вимагають переосмислення історії, відмови від радянських стереотипів, ідеалізації та віктимізації минулого. Політика пам'яті повинна стати важливим чинником для формування нової національної та громадянської ідентичності українців у післявоєнний період. Визнаючи минулі несправедливості, Україна має можливість створити більш інклюзивне та демократичне суспільство.

Концепція «історична пам'ять» у сучасних українських умовах є однією з найважливіших соціальних проблем, що пов'язані з викликами пострадянського та посттоталітарного розвитку України.

У контексті гарячої фази війни, розв'язаної агресором-сусідом проти України, стає все більш актуальним питання розробки шляхів формування у громадян патріотично налаштованої, націєцентричної історичної свідомості, яка тісно пов'язана з «історичною пам'яттю», хоча й має більш широкий зміст. Усі ці поняття є важливими елементами «національної ідентичності як складного

явища, основними складовими якого є національна самосвідомість, менталітет, історична пам'ять, національні традиції, етнонаціональні образи, міфи, а також уявлення населення про місце своєї країни у світі та її цивілізаційну приналежність».

В цілому, феномен історичної пам'яті є важливим фактором, що впливає на те, як люди сприймають сучасність, осмислюють минуле та планують майбутнє. Він сприяє формуванню соціокультурної та національної ідентичності, що забезпечує безперервний процес етнічної еволюції та передачу накопичених національних цінностей наступним поколінням.

В загальному, можна зазначити, що основними суб'єктами політики пам'яті в сучасній Україні є, перш за все, держава та її інституції (президент, парламент, уряд), які виступають як організатори та замовники цієї політики. Наукові установи виконують роль інституціоналізованих реконструкторів і творців пам'яті, тоді як громадянське суспільство є основним носієм комунікативної пам'яті. Безумовно, значну роль відіграють діячі національної літератури та мистецтва, які створюють різноманітні форми та образи минулого, проте їх можна віднести до активної та впливової частини громадянського суспільства. Медіаструктури виконують особливу бінарну функцію, виступаючи як посередники в поширенні інформації про пам'ять, адже вони можуть бути як інструментами державних органів, так і голосом суспільства.

Оскільки Україна є великою країною як за площею, так і за чисельністю населення та різноманіттям національностей, розвиток отримали не лише загальнонаціональна або державна політика пам'яті, а й регіональні ініціативи. Важливо зазначити, що освітня сфера виступає основним ретранслятором обох цих видів політики щодо минулого. Досліджуючи сучасний стан політики пам'яті в Україні, політологиня з американського Університету Тафтса та президент Американської асоціації українських студій О. Шевель у 2016 році зазначала про існування конфліктів пам'яті, які ускладнюють формування єдиної національної ідентичності та перешкоджають демократичним процесам. Вона також підкреслювала необхідність створення «багатоопорного режиму пам'яті»,

в якому різні реконструкції та інтерпретації минулого можуть мирно співіснувати.

Проте з початком війни між Росією та Україною О. Шевель вважає за необхідне запровадження єдиного україноцентричного режиму пам'яті.

Кореляцію між політикою історичної пам'яті та національною безпекою сучасної України детально розглянуто в аналітичному звіті Інституту стратегічних досліджень під назвою «Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України». У цьому документі, ще в 2019 році, підкреслювалося: «Історія, як пам'ять суспільства, є не лише дискурсивною практикою, а й виконує конкретні легітимаційні функції: вона «узаконює» державність, націю, інтереси різних груп та спільнот. Кожна нація-держава формує свою ідентичність, яка відображає і представляє її історичну та соціокультурну унікальність як для своїх громадян, так і на міжнародній арені. Ідентичності, які ще не повністю сформовані і мають розбалансовану історичну пам'ять, особливо вразливі до впливу космополітичних викликів та експансіоністської політики інших країн».

Серед важливих аспектів національної безпеки України особливе значення у формуванні автентичної національної історичної пам'яті, що є необхідною для розвитку суверенної української держави, надається освіті, зокрема предметам і дисциплінам соціальних наук, зокрема історії. Один з основних чинників, що сприяє трансформації населення в народ, полягає в багатогранному та глибокому розумінні власної національної історії. Це знання формує історичну свідомість, а на її основі — національну свідомість, яка включає уявлення про етносоціальні цінності, норми та традиції, що є ключовими для ідентифікації особи з певною нацією або національною спільнотою.

На жаль, в даний час актуальність питань, пов'язаних з вивченням і викладанням суспільствознавства, значно зростає і ускладнюється через виклики інформаційної війни, яку веде росія для впливу на свідомість українців. Основна мета агресора — знищення української державності, тому використовуються маніпуляції з історичними фактами, руйнування національної ідентичності та

цінностей наших громадян, а також нав'язування їм чужих культурних стандартів.

Ми підтримуємо точку зору Ольги Волянюк, що видатні особистості, які є символами, і чий життєві історії відіграють значну роль у формуванні мнемологічного простору суспільства, становлять важливу частину національного наративу. Вони створюють особливу систему значень для спільноти і сприяють ненав'язливому, поступовому усвідомленню учасниками своєї причетності до символічного світу народу, нації та Держави. Якщо розглянути державний перелік пам'ятних дат, які вважаються гідними вшанування, стає очевидним, що понад 80 % з них пов'язані з ювілеями національних історичних діячів.

Експертка Національного інституту стратегічних досліджень України Ольга Михайлова підкреслила політико-суспільну важливість заходів, що вшановують пам'ять, які сприяють «інтеграції людей у спільноту, допомагають сформуванню уявлення про минуле та усвідомити своє місце в історичному процесі, як на індивідуальному, так і на генераційному рівнях». Вона переконливо довела, що комеморативні практики громадян є суттєвим елементом національної безпеки і можуть виконувати роль факторів, що консолідує політичну націю, що набуває особливого значення в умовах агресії Російської Федерації проти України та необхідності об'єднання українців.

Таким чином, ювілейні конференції мають не лише символічне значення. Вшановуючи пам'ять видатного національного мислителя, ми отримуємо можливість розглянути питання, які його чи її хвилювали, з сучасної перспективи, усвідомити актуальність їхніх ідей або ж їх застарілість. Ми можемо навіть спробувати їх адаптувати та розвивати, щоб продовжити і збагатити спадщину історичної особи, а також сприяти розвитку української гуманітарної та освітньої думки. У процесі вшанування значних історичних постатей формується емоційне відчуття зв'язку особи з історією своєї країни.

Участь у меморіальних заходах підтверджує інтелектуальні, творчі та мистецькі можливості українців, які здатні досягати світових висот. Це,

безсумнівно, сприяє формуванню національної гордості та патріотизму.

Збереження та оновлення культурної спадщини становить важливу частину політики національної пам'яті. Залучення українських громадян до багатств спільного культурного надбання сприяє формуванню їхньої української ідентичності, національному єднанню та зміцненню стійкості до зовнішніх деструктивних впливів, що є особливо важливим в умовах війни.

Таким чином, у перші роки незалежності процеси відновлення та формування національної історичної пам'яті здійснювалися переважно через культурну політику та історичну освіту. Історична пам'ять стала предметом політичного впливу, метою якого було відходження від радянської спадщини та створення національної пам'яті. Для досягнення цієї мети було реалізовано ряд ініціатив: українізація освітньої системи; початок формування пантеону національних героїв і пам'ятних місць; повернення або винайдення державної символіки; реабілітація в офіційному дискурсі постатей національної історії, які були під забороною в радянський час. Відбулися зміни в історичній освіті та науці, зокрема акценти в викладанні матеріалу були перенесені на етнонаціональне минуле.

У політиці пам'яті в Україні в різні історичні етапи поряд із державою виникали різноманітні наративи. Наприклад, на початковому етапі (кінець 1980-х – 1991 рр.) під час зміни свідомості в політиці пам'яті акцентувалися теми козацтва, витоків української державності, національного руху, революції 1917–1920 років, знищення храмів, Голодомору 1932–1933 років, репресій та інші. У період президентства Леоніда Кравчука (грудень 1991 – липень 1994 рр.) спостерігався значний плюралізм у стратегіях політики пам'яті щодо ставлення до Російської імперії та СРСР, а також ролі України в цих утвореннях – радянська модель ще залишалася, але починала формуватися нова україноцентрична модель. Протягом президентського терміну Леоніда Кучми (липень 1994 – січень 2005 рр.) у сфері політики пам'яті спостерігалася конкурентна боротьба між двома моделями пам'яті, але також мали місце спроби механічного поєднання національної та радянської історичних парадигм. У період президентства

Віктора Ющенка (січень 2005 – лютий 2010 рр.) починають переважати україноцентричні наративи, зокрема, акцент на темах Голодомору та УПА. Однак під час неповного президентського терміну Віктора Януковича (лютий 2010 – лютий 2014 рр.) політика пам'яті знову стає амбівалентною. За час президентства Петра Порошенка (червень 2014 – травень 2019 рр.) політика пам'яті знову повертається до україноцентристської моделі, і саме в цей період відбувається суттєва зміна в політиці пам'яті завдяки реалізації декомунізаційних заходів. Новий етап, що почався з обрання Володимира Зеленського президентом України, відзначається посиленням україноцентризму в політиці пам'яті. Це означає, що розвиток політики пам'яті в Україні має хвилеподібний характер. В сучасних умовах україноцентристська модель історичної пам'яті відображає європейські цінності, які є важливими для процесу державотворення в Україні.

Яскравим прикладом реалізації україноцентристської концепції історичної пам'яті є започаткування Державної програми «Реабілітовані історією», яка має на меті національне та культурне відродження України, а також зміцнення її державності. У цьому документі підкреслюється важливість створення багатотомного науково-документального видання, присвяченого жертвам репресій в Україні, що є надзвичайно важливим для глибокого і всебічного дослідження національної історії, зокрема тих її аспектів, які тривалий час залишалися без уваги.

Успішність впровадження україноцентристської (проєвропейської) моделі історичної пам'яті підтверджується численними соціологічними дослідженнями. Зокрема, за даними моніторингу Центру Разумкова, на запитання «Якби Ви брали участь у референдумі щодо вступу України до ЄС, як би Ви проголосували?» респонденти у грудні 2017 року відповіли ствердно на 59,5 %, у грудні 2018 року – 58,9 %, у грудні 2019 року – 56,5 %, у грудні 2020 року – 58,2 %, а у березні 2021 року – 59,4 %.

Ясно, що внаслідок повномасштабного вторгнення російських агресорів прихильники радянської (проросійської) концепції історичної пам'яті зникнуть

зовсім, а основними принципами політики пам'яті стануть такі положення: Україна є частиною європейської цивілізації; українці – це самостійний та рівноправний історичний народ; Україна має свою унікальну історію, яка відрізняється від російської, а також свій власний історичний процес і, відповідно, історичну пам'ять. Таким чином, у сучасних українських умовах політика пам'яті створює більш широкі можливості для міжетнічного діалогу та європеїзації.

На сьогоднішній день, в умовах воєнного стану, російсько-українська війна має значний вплив на колективну свідомість. Проте, незважаючи на додаткові колективні травми, спостерігається помітна модернізація української політики пам'яті та зміна основних архетипів. Найголовніше те, що відбувається заміна архетипу «жертви» на новий архетип «героя». Важливо зазначити, що цей процес відбувається не лише в Україні, але й на міжнародній арені. Відвага українського народу в боротьбі на всіх фронтах закріплює новий архетип, що, в свою чергу, впливає на формування позитивного колективного стану, а українська ідентичність стає вигідним національним іміджем.

У післявоєнній Україні важливо завершити процеси декомунізації та дерусифікації, зберегти і примножити досягнення, які були здобуті раніше, а також забезпечити узгодженість політики пам'яті з неофіційними колективними спогадами. Крім того, меморіальна політика повинна відповідати суспільним запитам. Ці процеси сприятимуть формуванню нової ідентичності, що допоможе реалізувати нещодавно виявлену національну ідею. Повоєнна меморіальна політика може бути представлена не лише через архетип «героя», але й через архетип «переможця», що відкриває нові можливості для розвитку меморіальної політики та досягнення національних цілей, оскільки можливість звертатися до цього архетипу залишиться актуальною ще на багато років.

Серед різних напрямків меморіальних досліджень особливу увагу в контексті нагальних потреб сучасної України привертають дослідження інструментальних можливостей політики пам'яті, а також використання як державних, так і недержавних засобів для впливу на актуалізацію колективної

пам'яті. Це спрямовано на підвищення її конструктивного потенціалу для досягнення суспільної злагоди. Також це обумовлено значним потенціалом політики пам'яті як інструменту для формування та підтримки національної єдності і соціальної консолідації. Досвід Європи та світу свідчить про наявність різноманітних форм, методів і "технологій" реалізації збалансованої політики пам'яті, яка має на меті досягнення позитивних, історично прогресивних результатів. До таких інструментів можна віднести формування розгалуженої системи різноманітних державних організацій (інститутів, фондів, музеїв) для реалізації урядової політики в галузі історичної пам'яті; ухвалення законодавчих актів, які спрямовані на реабілітацію жертв минулих режимів і покарання винних у злочинах; активне використання медіа та масової культури (кіно, музика) для актуалізації пам'яті, що об'єднує різні етнокультурні та релігійні спільноти; відновлення національних символів і традицій, а також створення нових, які спрямовані на вшанування знакових подій і особистостей (встановлення свят і пам'ятних днів, ритуалів вшанування видатних історичних діячів, використання державної та патріотичної символіки тощо).

3.3. Політика пам'яті в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції

У сучасному глобалізованому світі питання сприйняття та оцінки історії виходять за межі можливостей окремих країн і стають темою міжнародних дискусій, які охоплюють не лише академічні кола, а й політичні. Для гармонійного розвитку країни важливо досягти примирення між різними етнічними та соціальними групами. Ефективна міжнародна співпраця, особливо в довгостроковій перспективі, неможлива без вирішення наслідків минулих конфліктів. Це примирення, в першу чергу, має ментальний аспект. Україна, незважаючи на тривалі коливання, все ж визначила свій курс на європейську інтеграцію. Тому для нашої країни важливо досягти відповідних стандартів не лише в економічному розвитку та рівні демократії, а й у питаннях репрезентації

історії. Для цього слід вивчити досвід інших держав, зокрема країн колишнього соціалістичного блоку, у контексті їх меморіальної політики під час євроінтеграційних процесів. Крім того, важливо зрозуміти основні характеристики західної моделі пам'яті, щоб свідомо формувати та реалізовувати власну стратегію пам'яті.

Політика пам'яті має на меті підтримку інтересів інших аспектів державного управління, що вказує на її інструментальний характер. Інструментальна роль колективної пам'яті яскраво проявляється у відносинах між державами під час формування зовнішньополітичних стратегій співпраці та розвитку глобальних міжнародних зв'язків. При цьому важливими є як зміст пам'яті, так і способи її представлення. Елементи пам'яті виявляються в різних формах: від окремих ритуалів дипломатичного протоколу до глобальних геополітичних орієнтирів, закріплених через «традиції» міжнародної співпраці (традиційні союзники, традиційні суперники). Сюди також входять місцеві особливості дипломатичного прийому та обов'язкові ритуали вшанування пам'яті за участю іноземних делегацій.

23 червня 2022 року Європейський Парламент ухвалив рішення надати Україні статус кандидата на вступ до Європейського Союзу. Шлях нашої країни до цього був тривалим і складним – процеси євроінтеграції в Україні тривають вже багато років, охоплюючи різні аспекти суспільного життя та передбачаючи співпрацю з численними міжнародними партнерами. Як зазначено у звіті про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2022 рік: «Українське суспільство заслуговує на чіткий сигнал, що Україна та Європейський Союз продовжують працювати над спільним майбутнім. Для досягнення цієї мети ми готові докладати всіх зусиль».

Однією з ключових складових європейської інтеграції є політика національної пам'яті. Європейська спільнота, особливо після приєднання країн Центральної та Східної Європи до ЄС, надає значну увагу формуванню спільної європейської пам'яті. Україна активно залучена до міжнародних ініціатив у сфері європейської пам'яті, а питання, що стосуються України, неодноразово

обговорювалися в різних європейських інституціях. Наразі в Україні створено нормативно-правову базу, забезпечено інституційну підтримку та розроблено механізми реалізації публічної політики національної пам'яті. Проте нові виклики, пов'язані з можливим швидким отриманням Україною членства в Європейському Союзі, підкреслюють необхідність поглибленого вивчення основних принципів політики європейської пам'яті, її нормативно-правового забезпечення та діяльності міжнародних організацій, що сприятиме подальшій євроінтеграції в цій сфері.

Процеси євроінтеграції в постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи почалися одразу після скидання тоталітарних режимів. Окрім політичних, економічних, соціальних та культурних аспектів, вони також включали ініціативи, спрямовані на інтеграцію національних пам'ятей у європейську колективну пам'ять. Важливою рисою політики національної пам'яті в цих країнах є прагнення подолати спадок, пов'язаний із домінуванням тоталітарних комуністичних режимів. Це пояснює бажання країн колишнього соціалістичного табору розробити спільні європейські підходи до осмислення комуністичного минулого. Адже в європейській свідомості тривалий час тоталітаризм асоціювався переважно з нацистським режимом, оскільки до 2004 року лише одна країна серед членів Європейського Союзу (колишня Німецька Демократична Республіка) зазнала подвійної окупації – нацизмом і комунізмом. Вступ постсоціалістичних держав до ЄС (у 2004 році – Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина та Словенія, а в 2007 році – Болгарія та Румунія) значно активізував обговорення в політиці європейської пам'яті щодо подолання комуністичного тоталітарного минулого та засудження злочинів комуністичного режиму.

У багатьох країнах Центральної та Східної Європи ще до прийняття цієї резолюції вже здійснювалися дії, спрямовані на подолання комуністичного спадку. Наприклад, у січні 1991 року Республіка Польща визнала, що влада СРСР та комуністичний репресивний апарат несуть відповідальність за злочини, скоєні проти мільйонів поляків через їхні національні, політичні та релігійні

переконання. У Чехії та Словаччині ці процеси почалися ще в період існування єдиної держави. У жовтні 1991 року Федеративні Збори Чеської і Словацької Федеративної Республіки ухвалили закон, який регулював проведення люстрації (Kterým se, 1991). Пізніше були прийняті закони, що засуджували комуністичний режим і визнавали відповідальність правлячої комуністичної партії в цих країнах: Закон Чеської Республіки від 9 липня 1993 р. «Про протиправність комуністичного режиму та про боротьбу з ним», та Закон Словацької Республіки від 27 березня 1996 р. «Про аморальність та протиправність комуністичної системи». У колишніх радянських республіках Балтії процес подолання комуністичного минулого розпочався також у перші роки після відновлення незалежності. Наприклад, у Литві в серпні 1991 року була створена тимчасова слідча комісія Верховної Ради для розслідування діяльності Комітету державної безпеки СРСР. У жовтні 1992 року заснували Державний центр дослідження геноциду населення Литви, який з липня 1993 року став Центром дослідження геноциду та опору населення Литви. У червні 1997 року Законом «Про правовий статус осіб, потерпілих від окупації 1939-1990 років» було визнано політику радянського та нацистського режимів як геноцид. У Латвії ж, відповідно до законів від 13 травня 1992 року та 12 квітня 1995 було визначено «статус політично репресованих осіб», до яких віднесли громадян, що постраждали від комуністичного та нацистського режимів.

В подальшому ці країни, ставши повноправними учасниками Європейського Союзу, отримали можливість впливати на формування та реалізацію політики європейської пам'яті, а також підняти питання комуністичного минулого. Одним із ефективних шляхів досягнення цієї мети стало створення міжнародних проєктів за участю установ пам'яті держав-членів ЄС. Зокрема, активну роль у цьому процесі відігравали країни Балтії, а також держави Вишеградської групи (Польща, Словаччина, Угорщина, Чехія) та інші.

Серед перших нормативних актів Європейського Союзу, які з'явилися після приєднання країн Центральної та Східної Європи, була резолюція Європейського Парламенту від 12 травня 2005 року, присвячена 60-й річниці

завершення Другої світової війни в Європі 8 травня 1945 року (The future of Europe, 2005). У документі йшлося про об'єднання держав-членів ЄС у прагненні до спільної європейської пам'яті та запобігання відновленню тоталітаризму.

Поступове заглиблення інтеграційних процесів у політиці європейської пам'яті вимагало не лише нормативно-правового забезпечення, а й наукової, освітньої та інформаційної підтримки. Це стало можливим лише за участі відповідних національних інституцій, організацій та фахівців, які вже мали значний досвід у своїх країнах. Починаючи з 2008 року, в Європі офіційно підняли питання про необхідність міжнаціонального інституційного забезпечення політики європейської пам'яті. Зокрема, під час громадських слухань на тему «Злочини, вчинені тоталітарними режимами», які відбулися в Брюсселі 8 квітня 2008 року, обговорювалося питання створення спеціальної організації. Ця організація мала б займатися підвищенням обізнаності громадян країн-учасниць ЄС про комуністичний тоталітарний режим в Європі через реалізацію та підтримку європейських і національних культурних, освітніх і дослідницьких проєктів. Ця ініціатива сприяла активізації міжнародної діяльності національних інституцій пам'яті в Центральній та Східній Європі.

Про готовність визнавати злочини комуністичного режиму свідчить поява ще одного документа, що стосується радянського минулого України – резолюції Європейського Парламенту від 23 жовтня 2008 року під назвою «Вшанування пам'яті Голодомору, штучного голоду в Україні (1932-1933 рр.)» (Commemoration of the Holodomor, 2008). Хоча в цій резолюції термін «геноцид» не був використаний (Голодомор 1932-1933 років був визнаний «геноцидом українського народу» згідно з Законом України від 28 листопада 2006 року (Про Голодомор, 2006)), вона рішуче засуджує Голодомор як «жахливий злочин проти українського народу та людства» (Commemoration of the Holodomor, 2008). Лише 15 грудня 2022 року Європейський Парламент ухвалив резолюцію, в якій визнав Голодомор 1932-1933 років в Україні «геноцидом українського народу» та рішуче засудив «акти геноциду, вчинені радянським режимом, які призвели до загибелі мільйонів українців і завдали серйозної шкоди основам українського

суспільства» (90 років після Голодомору, 2022).

Важливу роль у подальшому формуванні європейської колективної пам'яті відіграла резолюція Європейського парламенту від 2 квітня 2009 року під назвою «Європейська свідомість і тоталітаризм» (European conscience, 2009). У цьому документі було визнано існування різниці в історичній пам'яті в Європі: західні країни зосереджені на подоланні нацистського минулого, тоді як центральні та східні країни стикаються з комуністичним спадком. Також підкреслювалася необхідність усунення цієї різниці через розуміння «подвійної спадщини», всебічну переоцінку європейської історії ХХ століття та формування спільних поглядів на неї, а також загальноєвропейське визнання всіх історичних аспектів сучасної Європи (European conscience, 2009). Дана політика мала на меті зміцнити європейську інтеграцію, а роль консолідації покладалася на спеціальну міжнародну організацію, яка повинна була об'єднати європейські інституції пам'яті. Така міжнародна неурядова організація була створена 14 жовтня 2011 року в Празі під назвою «Платформа європейської пам'яті та сумління» (Platform of European Memory and Conscience, PEMC). Вона об'єднує державні установи, громадські організації, музеї, архіви та науково-дослідні інституції, які працюють у сфері політики пам'яті, переважно з питань, пов'язаних з комуністичним минулим.

Протягом 2012-2023 років український елемент у діяльності Платформи поступово зростав і охоплював два ключові питання, важливі для України: по-перше, це подолання спадщини комуністичного режиму та засудження злочинів тоталітарної системи; по-друге, це протидія російській агресії, підтримка українського народу та засудження злочинів, скоєних Російською Федерацією на території України.

Сьогодні, в умовах повномасштабної війни, що веде рф проти України, учасники Платформи активно підтримують український народ у його боротьбі з агресором: «Це є злочином проти миру. Ми висловлюємо нашу солідарність з українським народом, який захищає свою країну. Ми засуджуємо військові злочини та жорстокості... Ми запевняємо українських членів PEMC у нашій

готовності надати допомогу в будь-який спосіб» (Заява щодо агресії рф, 2022, 24 лютого).

Політика пам'яті є важливим інструментом, що формує національну ідентичність, впливає на міжнародні зв'язки та визначає шляхи розвитку суспільства. У рамках європейської та євроатлантичної інтеграції ця тема стає особливо важливою.

Євроінтеграція передбачає спільні цінності, історію та перспективи. Проте різноманітність історичних досвідів країн ЄС створює серйозні виклики для вироблення єдиної політики пам'яті. Кожна країна має свої трагічні моменти в історії, які потребують осмислення та подолання. Суперечки щодо трактування історичних подій, таких як Друга світова війна, Голокост та комуністичні режими, можуть загрожувати єдності Європейського Союзу.

З іншого боку, євроатлантична інтеграція, що ґрунтується на спільних цінностях демократії, верховенства права та дотримання прав людини, вимагає від держав-членів НАТО спільного усвідомлення історії. Це особливо актуально для країн, які нещодавно звільнилися від радянського контролю. Для них євроатлантична інтеграція є шляхом до подолання наслідків тоталітарного минулого та створення демократичного суспільства.

Європейська інтеграція охоплює не лише економічну співпрацю, але й спільні цінності, такі як демократія, верховенство права та повага до прав людини. Щоб ці цінності стали справді спільними, необхідно досягти згоди щодо спільної історії. Це передбачає, що держави-члени ЄС повинні бути відкритими до діалогу про складні історичні питання, визнавати помилки минулого та прагнути до примирення.

Висновки до розділу 3

Підсумуємо вищезазначене. Політика пам'яті є важливою частиною гуманітарної стратегії держави. В Україні учасниками цієї політики виступають як державні органи, так і різноманітні громадські організації. Різновиди

неурядових об'єднань відображають необхідні елементи національної пам'яті, які повинні бути враховані в діяльності державних установ: трагічні моменти історії в поєднанні з героїчними образами, що підкріплюються експертними науковими знаннями. Важливим аспектом є узгодження завдань та об'єднання зусиль державних і недержавних інститутів. Загальною метою політики пам'яті повинно стати створення єдиного меморіального простору та спільної ідентичності для української політичної нації: акцент на інклюзивності, а не конфліктності етнічних, регіональних, соціальних, релігійних, мовних і культурних ідентичностей та відповідних спільнот. Також важливо протистояти зовнішнім деструктивним інформаційним впливам.

Важливо усвідомлювати напрямок, шлях і механізми трансформації пострадянського суспільства до стандартів і цінностей європейської спільноти. Це охоплює не лише оновлення законодавства, економіки, освіти та інфраструктури, але й політику пам'яті.

Протягом останніх 15-20 років спостерігається активна конкуренція між різними інтерпретаціями минулого — українське суспільство поступово створює власну модель історичної пам'яті, здатну об'єднати націю як єдине політико-культурне утворення. Розширення спектру масових заходів, спрямованих на формування історичної свідомості у дітей та молоді, буде сприяти збереженню нового режиму національної пам'яті.

Оскільки історична освіта є важливим інструментом для зміцнення української ідентичності та державної ідеології, реалізація цілей політики історичної пам'яті в Україні вимагає впровадження ряду заходів у сфері науки та освіти. Це включає, зокрема, поліпшення навчальних програм з гуманітарних дисциплін та інтеграцію сучасних елементів медіаосвіти в існуючі курси, з особливим акцентом на історію та суспільствознавство.

Важливу роль у політиці європейської пам'яті XXI століття відіграє питання подолання комуністичного минулого, яке стало особливо актуальним у контексті євроінтеграції колишніх країн соціалістичного табору Центральної та Східної Європи. На відміну від нацистського тоталітаризму, злочини якого були

засуджені одразу після Другої світової війни, колективне засудження комуністичного режиму після його падіння в постсоціалістичних країнах, на жаль, не відбулося. Кожна країна обрала свій власний шлях декомунізації (деерадянізації), який триває й досі, і не завжди процес позбавлення від комуністичного минулого проходив рівномірно та охоплював усі аспекти суспільного життя.

Вивчені нормативно-правові акти, що регулюють політику пам'яті в Європі, дозволяють зрозуміти позицію держав-членів Європейського Союзу щодо формування спільної європейської пам'яті. Зокрема, у звіті Європейської Комісії, представленому Європейському парламенту та Раді ЄС у грудні 2010 року, було підкреслено концепцію «колективного обов'язку» як вияв вшанування та поваги до всіх жертв тоталітарних режимів, а також як засіб запобігання повторенню трагічних подій минулого (The memory of the crimes, 2010). Євроінтеграція постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи, які в ХХ столітті зазнали впливу двох тоталітарних режимів, визначила основні напрямки політики пам'яті. Це включає інтеграцію комуністичного тоталітарного минулого в європейську колективну пам'ять, розробку загальноєвропейських підходів до його осмислення, визнання злочинів комуністичних режимів, а також вшанування і збереження пам'яті жертв цих злочинів.

Участь України в європейських процесах, що стосуються політики пам'яті, активність українських установ на міжнародній арені та їх залучення до спільних проектів з міжнародними партнерами, а також врахування європейських тенденцій у національній політиці пам'яті – все це свідчить про успішність євроінтеграційних зусиль нашої країни та її роль у формуванні європейської пам'яті. Подальші перспективи, пов'язані з наближенням до членства в Європейському Союзі, лише сприятимуть значним суспільно-політичним змінам в Україні, які будуть спрямовані на створення демократичної європейської держави.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки магістерського дослідження, враховуючи визначену мету та завдання, можна сформулювати такі висновки:

Політика пам'яті викликає великий інтерес як з боку держави, так і суспільства в цілому. Тому її учасниками є як державні органи, так і громадські організації. Важливо, щоб усі елементи цієї політики працювали в гармонії та доповнювали один одного. Проте слід пам'ятати, що саме держава має найбільший вплив на формування моделей і механізмів її реалізації. Політика пам'яті має на меті подолати подвійні стандарти в оцінці історичних подій, а також усунути стереотипи і забобони в свідомості українського та польського народів.

Отже, політика пам'яті є важливою частиною гуманітарного розвитку країни. Вона охоплює всі аспекти людського існування, відображаючи не лише історичні події, але й формуючи сучасність і майбутнє. Основною метою політики пам'яті є створення єдиного меморіального простору та спільної ідентичності політичної нації, а також протидія зовнішнім деструктивним інформаційним впливам.

При формулюванні основних концептуальних принципів та моделей державної політики пам'яті було встановлено, що ця політика є важливою частиною політичної діяльності (гуманітарної політики) держави. Вона складається з 81 унормованого принципу, методу та конкретних заходів, які мають правове та концептуальне підґрунтя, і спрямовані на використання інформації про історичне минуле в процесах національного будівництва та соціокультурного відтворення політичної нації.

Серед учасників політики пам'яті важливо виділити інституціоналізовані та неінституціоналізовані групи. Неінституціоналізовані учасники займаються діяльністю в цій сфері на ситуативній основі. Сюди входять соціальні рухи та окремі активісти.

Слід підкреслити, що при розробці політики пам'яті важливу роль відіграють спеціально створені державні органи та наукові установи, які мають

на меті об'єктивно відобразити історичне минуле та сприяти громадянам у процесі самоідентифікації.

Політика пам'яті виступає однією з найважливіших проблем, що постають у пострадянських та посттоталітарних країнах Центрально-Східної Європи. Історія, як соціальна пам'ять, є не лише дискурсивною практикою, але й виконує суттєві функції легітимації політичних режимів, «узаконюючи» державність, національну ідентичність, а також інтереси різних груп і спільнот.

У контексті інформаційної війни, яка є невід'ємною складовою активної фази гібридного конфлікту, що РФ веде проти України з 2014 року, політика пам'яті стає важливим аспектом військових дій. Від її ефективної реалізації значною мірою залежить успіх у сучасній війні. Справжнім випробуванням для української державності стала «гаряча» фаза російсько-українського конфлікту, що розпочалася 24 лютого 2022 року, і яка є жахливим продовженням агресії РФ проти незалежної України. Ці події значно ускладнили питання державного управління в сфері політики пам'яті в умовах гібридної війни.

Таким чином, в умовах демократії в процесі створення політики пам'яті, що базується на інтерпретації та представленні суспільного минулого, відбувається складна взаємодія різних учасників. Це сукупність дій, спрямованих на підтримку або перегляд певних аспектів суспільної пам'яті, що має на меті узгодження та взаємне прийняття різних інтересів у сфері трактування минулого. Стратегії формування моделей пам'яті розробляються в рамках інституційних механізмів реалізації політики пам'яті в кожній країні, а також на основі загальних тенденцій меморіального законодавства демократичних держав.

Після виконання термінологічного аналізу було запропоновано визначення термінів «політика пам'яті» та «історична політика пам'яті». Було встановлено, що історія має вирішальне значення для формування колективної пам'яті, яка, в свою чергу, впливає на розвиток національної ідентичності та загальнонаціональної стратегії. Це також дало змогу розглянути поняття національної та історичної пам'яті, окресливши ключові елементи, що суттєво

впливають на процеси ідентифікації соціальних груп і націй.

Було виявлено, що тип пам'ятної політики має вирішальне значення для міждержавної взаємодії, оскільки суттєво впливає на комунікаційний процес. Це може слугувати корисним інструментом для розробки відповідної комунікативної стратегії, або ж, навпаки, може зменшити будь-які спроби до співпраці.

Визначаючи ключову роль історії та її сприйняття у формуванні національної ідентичності, було проведено дослідження політики пам'яті як складової національної безпеки країни. Було показано, як інша країна, реалізуючи агресивну політику історичної пам'яті, може становити загрозу для національної безпеки. Також були наведені приклади успішних практик політики пам'яті на прикладах Німеччини та Японії, які вважають інтерпретацію власної історії важливим національним інтересом, зберігаючи баланс у міждержавному співробітництві. Введено поняття історичного суверенітету, що підкреслює значення історії як основного елемента державної ідентичності та загальнонаціональної політики. Зосереджено увагу на необхідності захисту власної історії від маніпуляцій і спотворень з боку інших країн для збереження національної ідентичності.

Політика пам'яті, у поєднанні з економічними, соціальними та політичними аспектами, може стати дієвим засобом для досягнення примирення. Основні методологічні принципи, що лежать в основі формування такої політики пам'яті, були проаналізовані з акцентом на «жертвах історії» та «історичних травмах». Також була вивчена концепція ментального простору – європейська ініціатива, спрямована на створення спільного простору для розвитку загальноєвропейської ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артюх В. О. Що таке історична пам'ять? [Текст] / В. О. Артюх // Гуманізм. Трансгуманізм. Постгуманізм : матеріали доповідей та виступів Міжнародної науково-теоретичної конференції, м. Суми, 19-20 квітня 2013 р. / Ред.кол.: Є. О. Лебідь, А. Є. Лебідь. – Суми : СумДУ, 2013. – С. 3–9.
2. БАБКА В. Л., ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ФАКТОР ПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ, Дисертація, НІЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ, Ніжин – 2016
3. Бабка В. Л. Міжетнічні відносини та державна політика пам'яті в Україні [Текст] / В. Л. Бабка // Мультикультуралізм як соціально-правове явище: виклики глобалізованого світу / За заг. ред. А. М. Подоляки. – К. : ТОВ «Арт-технологія», 2015. – С. 203–215.
4. Бабка В. Л. Політика пам'яті в перші роки незалежності України [Текст] / В. Л. Бабка // Гілея. Науковий вісник. – К., 2016. – Вип. 110. – С. 360–364
5. Бабка Володимир ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ: СПРОБА ТЕОРЕТИЧНОГО СИНТЕЗУ, МОДЕЛІ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА РОЛЬ У ПЕРЕХІДНОМУ СУСПІЛЬСТВІ, ПІЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України
6. Барановський Ф. В. Подолання кризи ідентичності в Україні як чинник переходу до органічної моделі модернізації політичної системи [Текст] / Ф. В. Барановський // Освіта регіону. – 2011. – № 2. – С. 43–47.
7. Баханов К. Меморативна політика в незалежній Україні / Костянтин Баханов // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2009. – Вип. 17. – С. 45–49.
8. Богінська І.В., КОНФЛІКТИ ПАМ'ЯТІ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ, Регіональні студії, 2021 № 24
9. Богінська І. В., Політики історичної пам'яті як стратегії у міжнародних відносинах, Міжнародні конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва. Матеріали міжнародної наукової конференції. (Львів, 16 грудня 2022 р.)

10. Бойко О. Д. Генетичний код соціальної пам'яті [Текст] / О. Д. Бойко // Війни пам'ятей та політика примирення: Зб. наук. праць / за заг. ред. В. Ф. Солдатенка. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 138–154.
11. Бойко О. Д. Колективна пам'ять: природа, суть, структура [Текст] / О. Д. Бойко // Національна та історична пам'ять. – 2012. – Вип. 3. – С. 93–105.
12. Бойко О. Д. Сучасний політичний міф як інструмент конструювання історичної пам'яті [Текст] / О. Д. Бойко // Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць. – 2012. – Вип.1. – С. 82–100.
13. Бойко О. Д. Феномен соціальної пам'яті: основні концептуальні підходи до аналізу та інтерпретації [Текст] / О. Д. Бойко // Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць. – 2013. – Вип. 6. – С. 65–108
14. Бойчук А., Мазурик В., Галів М. Політика пам'яті щодо сталінських репресій на західноукраїнських землях: ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ (2005–2021)
15. Бойчук Орест, Політика історичної пам'яті в науці про міжнародні відносини: контекст польсько-німецьких відносин, Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2019. Випуск 46 С. 152-168
16. Варзар І. Державна етнічна політика в політолого-етнологічних аспектах: історіологічний аналіз [Текст] / І. Варзар, О. Романюк // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2006. – Вип. 30. – Кн. 1. – С. 107–116.
17. Василевська Тетяна, Бевз Тетяна, Конструювання політики національної пам'яті: ідеї, смисли, акценти стаття
18. Васірук І. Вплив історичної пам'яті на формування національної ідентичності / І. Васірук // Україна – Європа – Світ : Міжнародний збірник наукових праць. Серія: історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – С. 391 – 394.
19. Васько Софія, Формування та трансформація феномену колективної пам'яті у меморіальну політику, Львівський національний університет імені Івана Франка, дипломної роботи, Львів – 2022

- 20.Веденєєв Д. Політика пам'яті в Україні державна / Дмитро Веденєєв // Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів / Кер. авт. кол. А. М. Киридон. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 329–333
- 21.Власенко Світлана, Політика європейської пам'яті через призму євроінтеграції постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи:нормативно-правова основа, Аспекти публічного управління Том 11 №2 2023 С.65-73.
- 22.Волянюк О. Я. До визначення поняття політики пам'яті в сучасній політології. Нова парадигма. 2009. Вип. 87. С. 120-128.
- 23.Волянюк О. Я. Політика пам'яті / Ольга Волянюк // Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів / Кер. авт. кол. А.М.Киридон. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 325–329
- 24.Волянюк О. Я. Суспільна пам'ять і політика: Мистецтво можливого / Ольга Ярославівна Волянюк. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – 172 с.]
- 25.Гайдай О. Ю. Радянська спадщина в політиці пам'яті та свідомості населення України 1991–2014 рр. (на матеріалах Вінницької, Житомирської, Черкаської та Полтавської областей). Автореферат ... канд. іст. наук [Текст] / О. Ю. Гайдай. – К., 2015. – 17 с.
- 26.Ганжуров, Ю.С. (2011). До питання актуалізації концептів національної пам'яті. Національна та історична пам'ять. 2011. Вип. 1. с. 53-70.
27. Герасименко Л. С. Історична пам'ять в Україні: сучасний стан та виклики майбутнього [Текст] / Л. С. Герасименко // Національна та історична пам'ять. – 2011. – Вип. 1. – С. 116–134.
28. Глушко А. О. Компаративний аналіз концептів історичної пам'яті в Україні та в Республіці Словенія: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.05 – етнополітологія та етнодержавознавство [Текст] / Глушко Антон Олександрович ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2014. – 24 с
- 29.Голубчик, Г. (2014). Становлення європейських моделей суспільної пам'яті: інституційно-правовий аспект. Державне управління та місцеве

самоврядування, 3(22), 97-106

30. Гриневич В. Історія Другої світової війни у сучасній історіографії та політичній боротьбі [Електронний ресурс] / В. Гриневич // Український гуманітарний огляд. – 2005. – Вип. 11. – Режим доступу : <http://klio.org.ua/Statti/Vladislav-Grinevich.-Istoriya-Drugoyi-svitovoyi-viyni-usuchasniy-istoriografiyi-ta-politichniy-borotbi.html>.
31. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї / Т. Гундорова. – К.: Грані-Т, 2013. – 548 с.
32. Дічек Наталія Петрівна, У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ: ДО ПРОГРЕСУ НАЦІОНАЛЬНОГО ДУХУ, Вісник НАПН України, 2023, 5(1)
33. Дурманенко О. О. Міфологічність соціальної пам'яті як запорука цілісного «Я» індивіда [Електронний ресурс] / О. О. Дурманенко // Грані. — 2012. — № 2 (82).
34. Євсєєв К. В. Дискурс політики історичної пам'яті в Україні : автореферат дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 – теорія та історія політичної науки [Текст] / Євсєєв Кирило Валерійович ; Міністерство освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2015. – 20 с.
35. Звіт Українського інституту національної пам'яті за 2021 р. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-instytut/zvity/zvit-za2021-rik>
36. Зерній Ю. О. Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан [Текст] / Ю. О. Зерній // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3 (8). – С. 41–51.
37. Зерній Ю. О. Державна політика пам'яті як чинник утвердження української національної ідентичності: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05 – етнополітологія та етнодержавознавство [Текст] / Зерній Юлія Олександрівна ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2009. – 21 с.
38. Золкіна М. Європейська інтеграція як потенціал для консолідації українського суспільства [Електронний ресурс] / М. Золкіна // Громадська

- думка: Інформаційно-аналітичне видання. – К. : Фонд «Демократичні ініціативи 195 імені Ілька Кучеріва», 2014. – № 2 (22). – 14 с.
39. ІВАНЕНКО Валентин, КРИВОШЕЇН Віталій, ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ ЯК ДІЄВИЙ ІНСТРУМЕНТ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: КЕЙС УКРАЇНИ
40. Іван Павло П. Пам'ять та ідентичність. – Львів: Літопис, 2005. – 167 с.
41. Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність [Текст] : Матеріали «круглого столу», 22 квітня 2008 р. / Заг. ред. Ю. О. Зерній; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2008. – 68 с.
42. Караваєв В. Конституювання державної політики національної ідентичності в контексті забезпечення національних інтересів [Текст] / В. Караваєв // Політичний менеджмент. – 2011. – № 3. – С. 139–146.
43. Картунов О. В. Вступ до етнополітології : Наук.-навч. посіб. [Текст] / О. В. Картунов ; Ін-т економіки, упр. та госп. права. – К., 1999. – 300 с.
44. Касьянов Г. Історичні пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. Український історичний журнал. 2016. № 2. С. 118–137.
45. Киридон А. М. Політика пам'яті в Україні (1991–2015 рр.) [Текст] / А. Киридон // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: : Історія, міжнародні відносини. – 2015. – Вип. 15. – С. 244–250.
46. Киридон А. М. «Війни пам'ятей» і моделі примирення: інтерпретація понять // Війни пам'ятей та політика примирення: Зб. наук. праць. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 27–37.
47. Киридон, А. М., Алексієвець, Л. (ред.) (2009). Концепт «історична пам'ять»: варіативність дефініювання. Міжнародний зб. наук. пр. Україна — Європа — Світ. Серія: Історія, міжнародні відносини. Вип. 3.
48. Киридон, А. (2016). «Подолання минулого» в країнах Центрально-Східної Європи: основні тенденції. *European Historical Studies*, 4, 126-143.
49. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія [Текст] / І. Колесник ; [За ред. В. Смоля]. – К. : Фенікс, 2013. – 566 с.
50. Коник А. Історична пам'ять та політика пам'яті в епоху медіакультури /

- Анастасія Коник // Вісник Львівського університету. – 2009. – Вип. 32. – С. 153–163.
51. Коннертон, Пол. Як суспільства пам'ятають / Пол Коннертон. – К: НікаЦентр, 2004. – 184 с.
52. Кривошея В. Моделі пам'яті і державна політика пам'яті [Текст] / В. Кривошея // Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць. – 2011. – Вип.1. – С. 26–37.
53. Клаус Леггев та Енн Ленг, «Боротьба за європейську пам'ять»
54. Кудряченко, А. І., Солошенко, В. В., Деменко, О. Ф., Метельова Т. О., & Вознюк, П. Ф. (2021). Трансформаційні перетворення у країнах пострадянського простору: проблеми та виклики. Науково-аналітична доповідь. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»
55. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід [Текст] / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за заг. ред. Ю. Шаповала. – К. : ІШЕНД, 2013. – 600 с.
56. Лактіонов О. М. Історична пам'ять як базова характеристика мнемічного досвіду особистості [Текст] / О. М. Лактіонов // Наук. зап. Харк. військ. ун-ту. Соціальна філософія, педагогіка, психологія. – Х. : ХВУ, 1999. – Вип. IV. – С. 137–140.
57. Маклюк О.М. Історична пам'ять та політика пам'яті в умовах трансформації Центрально-Східної Європи / О.М. Маклюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2011. – Вип. XXX. – С.223–232.
58. Мальський М. Теорія міжнародних відносин: підручник / М. Мальський, М. Мацях. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Київ: Знання, 2007. – 461 с.
59. Мартинов, А. (2013). Європейська історична пам'ять: зміна способів формування та умов існування. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвідомчий збірник наукових праць, 22, 281-298.
60. Миклашук І.М. Політика пам'яті як інструмент становлення національних

- держав Балтії. Консолідуєчий потенціал політики пам'яті: загальні закономірності та національні особливості: збірник наукових праць. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. С. 158–166.
61. Мінк Ж. Геополітика, примирення та ігри з минулим: на шляху до нової пояснювальної парадигми колективної пам'яті // Україна модерна. – 2009. – № 4. – С. 63 – 64.
62. Мусієнко І. В. Політика пам'яті та проблеми європейського сприйняття України [Текст] / І. В. Мусієнко // Культурні трансформації в синхронії та діахронії: теорія і практика. Тези доповідей міжнародної наукової конференції. – К. : «Стародавній Світ, 2012. – С. 82–84.
63. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. – К., ІІІЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. – 328 с.
64. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів / кер. авт. кол. А. М. Киридон – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 239
65. Ніколаєць Ю.О., Політика історичної пам'яті в Україні на початку ХХІ ст. Політологічні студії. 2011. Вип. 2. С. 197
66. Опалько Ю.В. Взаємодія громадських організацій з органами державної влади у реалізації державної політики пам'яті / Юрій Володимирович Опалько // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3. – С. 42–49.
67. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналіт. доповідь / [Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валєвський О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін.] / за заг. ред. В. М. Яблонського. – Київ : НІСД, 2019. – 144 с
68. Проблема історичної пам'яті у всесвітньо-історичному дискурсі (1945– 2015 рр.): монографія / керівник авторського колективу – член-кореспондент НАН України, д.і.н., проф. Кудряченко А.І., науковий редактор: к.і.н., доц. Солошенко В.В., технічний редактор: к.політ.н., с.н.с. Розумюк В.М. – Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», 2021. – 312 с.

- 69.Симоненко І. М. Концептуальні засади державної політики пам'яті [Електронний ресурс] / І. Симоненко // Відділ соціокультурних та етнонаціональних досліджень. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/konceptualni-zasadiderzhavnoi-politiki-pamyati-analitichna>.
- 70.Симоненко І.М., Особливості структури історичної пам'яті Українського народу та шляхи формування національного історичного нарративу. Стратегічні пріоритети. 2009. № 1. С. 51–61.
- 71.Смоляр О. Пам'ять та політика / Олександр Смоляр // Україна Модерна. – Вип. 4 (15): Пам'ять як поле змагань / Гол. ред. Я. Грицак – К.: Критика, 2009. – С. 78–94.
- 72.Солдатенко В. Ф. Проблема політики національної пам'яті та завдання її наукового забезпечення [Текст] / В. Ф. Солдатенко // Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць. – 2011. – Вип.1. – С. 7–25.
- 73.Титаренко О. О. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК КОНФЛІКТОГЕННИЙ ФАКТОР В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ, Наукові праці. Соціологія Випуск 189. Том 201
- 74.Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Элвин Тоффлер. – М.: АСТ, 2004. – 669 с]
- 75.Траба Р. «Другий бік пам'яті». Історичні досвіди та їх пам'ятання в Центральній-Східній Європі / Р. Траба // Україна модерна. – К.: Критика, 2009. – Вип. 4 (15): Пам'ять як поле змагань. – С. 57.
- 76.Троян С.С. НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ: БАЗОВІ МІЖНАРОДНІ ЧИННИКИ КОНСТРУЮВАННЯ Уманська старовина, вип. 2 / 2016
- 77.Україна – ЄС: шлях до політичної асоціації. К.: Центр Разумкова, 2021. 120 с.
- 78.ФЕДОРИЩАК ХРИСТИНА ІВАНІВНА, ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ НА ДЕРЖАВНОМУ РІВНІ, ДИСЕРТАЦІЯ, Івано-Франківськ – 2017 ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ

УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»

79. Федорів Х. І. Вплив Українського інституту національної пам'яті на формування історичної пам'яті. Актуальні проблеми сучасної політики. Рівне : РДГУ, 2013. С. 37-39.
80. Фролов, М. О., Маклюк, О. М. & Черкасов, С. С. (2021). Історична політика та політика пам'яті у фокусі досліджень центрально-східноєвропейських аналітичних центрів. *Zaporizhzhia Historical Review*, 57(5), 173-183.
81. Хітрова Т. В. Медійні засоби репрезентації дискурсу «Історична пам'ять» у концепції реалізації державної політики пам'яті. *Держава та регіони. Сер. Соц. комунікації*. 2012. Вип. 4. С. 133–139.
82. Шаповал Юрій, Політика пам'яті в сучасній Україні 24.12.2008, Громадянська Освіта, 2008, №36
<https://osvita.khpg.org/index.php?id=1230112797>
83. Bachleitner, K. Diplomacy with Memory. How the past is employed for future foreign policy gain. URL: https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:17b7fe06-5ee8-4d87-8a87-bef9cbef0d9b/download_file
84. Balabanov, K., & Karaman K. (2021). Historical Memory in Eurosceptic Discourse. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED*, 3(5), 393-410.
85. European Parliament resolution on the importance of European remembrance for the future of Europe (2019/2819(RSP)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RC-9-2019-0097_EN.html
86. First meeting of the 'Reconciliation of European Histories' informal group. (2010, May 7). Retrieved from <https://eureconciliation.wordpress.com/2010/05/07/first-meeting-of-the-reconciliation-of-european-histories-group/>
87. Halbwachs M. On collective memory; Transl. by L. A. Coser. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1992. 235 p.
88. HISTORY AND MEMORY IN INTERNATIONAL RELATIONS International Hybrid Conference, Warsaw, 26–28 October 2022
89. Kansteiner W. Finding meaning in memory: a methodological critique of

- collective memory studies. *History and Memory*. 2002. № 41. P. 171
90. Klymenko, L., Siddi, M. Exploring the link between historical memory and foreign policy: an introduction. URL: https://www.researchgate.net/publication/345313444_Exploring_the_link_between_historical_memory_and_foreign_policy_an_introduction
91. Kubik, J. and Bernhard, M. (2014). A Theory of the Politics of Memory. In *Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration*, /ed. by Jan Kubik and Michael Bernhard, 7-36. Oxford: Oxford University Press.
92. Malksoo M. The memory political horizons of Estonian foreign policy. *Diplomaatia*. 2010. № 82. P. 7–10.].
93. Malksoo M. The memory politics of becoming European: The east European subalterns and the collective memory of Europe. *European journal of international relations*. 2009. Vol. 15. № 4. P. 653–680
94. Misztal B. A. Theories of social remembering [Text] / B. A. Misztal. – Maidenhead, Philadelphia : Open University Press, 2003. – 190 p.
95. Nora P. Between Memory and history: Les lieux de mémoire. Representations published by University of California Press. Special Issue: Memory and Counter-Memory. Spring, 1989. № 26. p. 7–24.
96. Paabo H. Potential of collective memory based international identity conflicts in post-imperial space [Text] / H. Paabo. – Tartu : Tartu University Press, 2011. – 336 p.
97. Perchoc, P. (2015). Negotiating Memory at the European Parliament after the Enlargement. *European Review of International Studies*, 2(2), 3-14
98. Schudson M. Dynamics of Distortion in Collective Memory. *Memory Distortion: How Minds, Brains and Societies Reconstruct the Past*. Ed. Daniel Schacter. Cambridge: Harvard UP, 1995. P. 346-64.
99. Yarosh Y. B., Kalishchuk O. M., HISTORY, HISTORICAL MEMORY, MEMORY POLICY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT
100. Yates F. A. The Art of memory [Text] / F. A. Yates. – London and New York : Routledge and Kegan Paul, 1966. – XV, 400 p.